



ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ  
ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆ



ԱՐՏԱՀԵՐԹ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ  
ԶԵԿՈՒՅՑ

ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ  
ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ  
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

2020թ. դեկտեմբերի 30-ի դրությամբ



**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ  
ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆ**



**ԱՐՏԱՀԵՐԹ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԶԵԿՈՒՅՑ**

**ԱՐՅԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ  
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

*2020թ. դեկտեմբերի 30-ի դրությամբ*

**Երևան 2021**

## ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<b>I. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱԶԵԿՄԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ....</b>	<b>8</b>
<b>II. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ.....</b>	<b>13</b>
<b>1. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց սոցիալական ապահովության իրավունքի ապահովումը և սոցիալական աջակցության տրամադրումը .....</b>	<b>13</b>
1) Արցախից Հայաստանի Հանրապետություն տեղահանված անձանց սոցիալական ապահովության իրավունքին առնչվող խնդիրներ .....	13
2) Արցախից տեղահանված անձանց՝ սոցիալական աջակցության իրավունքի ապահովում .....	15
3) Առաջնային կարիքների ոչ պարզաճ գնահատման արդյունքում Արցախից տեղահանված անձանց կացարանով ապահովելու գործընթացին առնչվող և այցերի արդյունքում կացարաններում արձանագրված համակարգային խնդիրներ.....	16
4) Արցախի քաղաքացիների սոցիալական աջակցության միջոցառումներին և աջակցության տրամադրման կարգին առնչվող խնդիրներ.....	22
<b>2. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց առողջության պահպանման իրավունքի ապահովումը .....</b>	<b>27</b>
1) Արցախից տեղահանված անձանց՝ Հայաստանում պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման ծավալները և տրամադրման դեպքերը.....	27
2) Կացարաններում Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց առողջության պահպանման իրավունքի ապահովումը և Նոր կորոնավիրուսային համավարակը (Covid-19).....	32
<b>3. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց աշխատանքային իրավունքների ապահովումը .....</b>	<b>34</b>
<b>4. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց կրթության իրավունքի ապահովումը .....</b>	<b>38</b>
1) Կրթության իրավունքի իրացման հնարավորությունների վերաբերյալ իրազեկման աշխատանքների անհրաժեշտություն.....	39

2) Դպրոցների գերծանրաբեռնվածություն .....	40
3) Արցախից տեղահանված բոլոր երեխաներին՝ դպրոցական հագուստով, պայուսակով, պարագաներով և դասագրքերով ապահովելու անհրաժեշտություն .....	41
4) Հեռավար եղանակով ուսուցումը կազմակերպելու համար հեռահաղորդակցության միջոցների և ինտերնետային կապի բացակայություն .....	42
5) Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքների գնահատման անհրաժեշտություն .....	43
6) Բնակության վայրից հեռու տեղակայված դպրոցների տրանսպորտային հասանելիություն .....	44
7) Արցախից տեղահանված ուսանողների, քոլեջում կամ ուսումնարանում սովորած երեխաների կրթության իրավունքի իրացման ապահովման խնդիր .....	44
<b>5. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց սեփականության իրավունքի ապահովումը .....</b>	<b>45</b>

## ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն թվականի սեպտեմբերի 27-ից Արցախում սկիզբ առած ռազմական գործողությունների արդյունքում վտանգվեցին տասնյակ հազարավոր էթնիկ հայերի հիմնական իրավունքները: Իրենց ֆիզիկական գոյության իրական վտանգի պայմաններում մարդիկ հարկադրված լքել են իրենց բնակավայրերը և տեղահանվել այլ՝ առավել ապահով վայրեր: Նրանց մեծ մասը ապաստանել է Հայաստանում:

Հաշվի առնելով նրանց խոցելի կարգավիճակը, որին նրանց մեծ մասն առաջին անգամ են բախվել, այդ տեղահանված անձանց հետ աշխատանքը պահանջում է բարձր պրոֆեսիոնալիզմ, համակարգային մոտեցում և կարիքների ճշգրիտ գնահատման արդյունքում հատկացված սոցիալական աջակցություն: Այս անհրաժեշտ նվազագույն պայմանների ապահովման նպատակով պետությունը պետք է ձեռնարկի բոլոր քայլերը և ցուցաբերի պատշաճ ջանասիրություն:

Իրավիճակի հստակ գնահատման նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանն իրականացրել է Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց կարիքների գնահատման, ինչպես նաև ոլորտի համապարփակ վերլուծության աշխատանքներ: Աշխատանքներին իրականացվել են հատուկ մեթոդաբանությամբ, որի մանրամասները, ինչպես նաև արձանագրված արդյունքները ներկայացված են սույն զեկույցում:

Սույն զեկույցը չի ներառում գինձառայողների իրավունքների ապահովմանն առնչվող հարցերը:

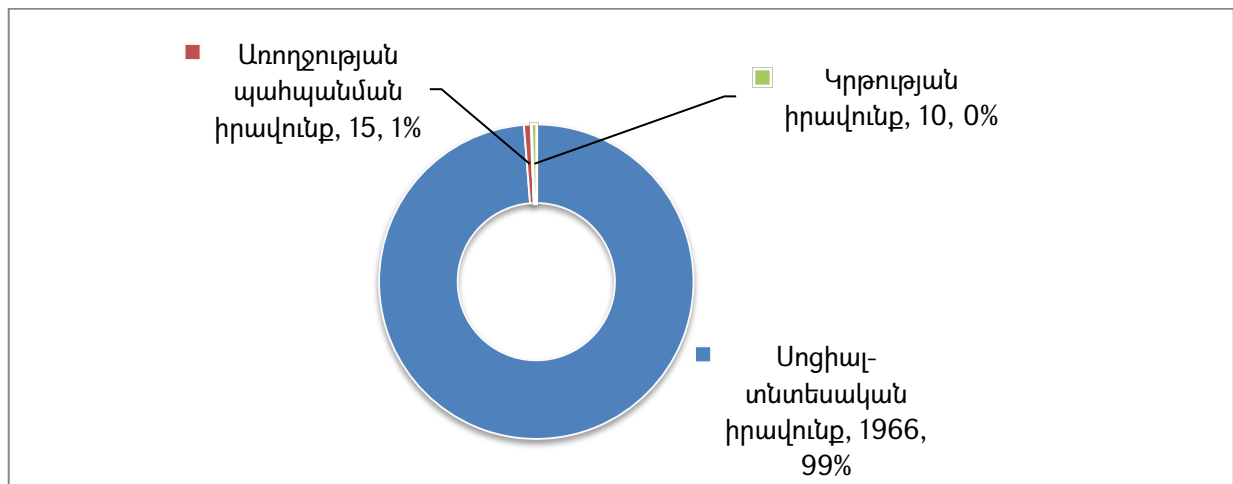
## ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ադրբեջանի սանձազերծած 2020 թվականի սեպտեմբերի – նոյեմբեր ամիսների պատերազմի հետևանքով Արցախից Հայաստան տեղահանված խաղաղ բնակիչների իրավունքների ապահովման հարցերը Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջնահերթ ուշադրության ներքո են:

Այս նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում երկրում ռազմական դրություն հայտարարվելու օրվանից սկսած իրականացվել և շարունակվում է իրականացվել ոչ միայն Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված անհատական դիմումների (գրավոր և բանավոր) քննարկում, այլ նաև սեփական նախաձեռնության հարցերի քննարկում: Դիմումները և ահազանգերը ստացվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի թե՛ գիծ հեռախոսահամարի զանգերի, էլեկտրոնային փոստի, Պաշտպանի աշխատակազմ այցերի միջոցով, իսկ սեփական նախաձեռնությամբ հարցերի քննարկման հետ միասին Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների իրականացրած սոցիալական ցանցերի մշտադիտարկումների, Հայաստանում Արցախից տեղահանված անձանց բնակության վայրեր (կացարաններ, ժամանակավոր կայանման կետ, մասնավոր տներ) այցեր իրականացնելու արդյունքում:

Ստորև ներկայացվում է 2020 թվականի դեկտեմբերի 30-ի դրությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված՝ Արցախից տեղահանված մարդկանց կողմից սոցիալ-տնտեսական, առողջության պահպանման և կրթության իրավունքին վերաբերող դիմում-բողոքների վիճակագրական տվյալներ՝

### Վիճակագրական տվյալներ Արցախից տեղահանված մարդկանց կողմից ներկայացված դիմումների վերաբերյալ



«Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքը սահմանում է, որ Պաշտպանը լիազորված է՝ իրավասու պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնից կամ դրա պաշտոնատար անձից պահանջելու քննարկվող հարցին առնչվող՝ Պաշտպանի գնահատմամբ անհրաժեշտ նյութեր, փաստաթղթեր, տեղեկություններ կամ պարզաբանումներ, ինչպես նաև աջակցություն իրավասու պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմին կամ կազմակերպություն, ներառյալ՝ զորամասեր, ինչպես նաև ազատությունից զրկման վայրեր կատարվող այցերի ընթացքում:

Պետք է նկատի ունենալ նաև, որ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանն ունի «Երեխայի իրավունքների մասին» և «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիաներով նախատեսված ազգային մարմնի կարգավիճակ ու անարգել հասանելիություն նաև դրանցով պաշտպանվող անձանց մասին տվյալներին:

Հարկ է նշել, որ չնայած աշխատանքի հսկայական ծանրաբեռնվածությանը և դժվարություններին նոր կորոնավիրուսայնի (Covid-19) համավարակի պայմաններում, Պաշտպանի աշխատակազմի այցերն ունեցել են պարբերական բնույթ ու հստակ մեթոդաբանություն, դրանք հատուկ իրականացվել են այդ անձանց կարիքները վեր հանելու, դրանց պատշաճ, հասցեական և ժամանակին արձագանքելու նպատակով: Պաշտպանի աշխատակազմի աշխատանքները բխել են ստեղծված բարդ պայմաններում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերը համագործակցության սկզբունքով լուծելու գաղափարից:

Այցերի ընթացքում տեղի են ունեցել առանձնազրույցներ կացարաններում ինչպես պետական մարմինների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչներ հանդիսացող, այնպես էլ առանձին անհատ համակարգողների, կամավորական աշխատանք իրականացնողների և Արցախից տեղահանված անձանց հետ: Ընդ որում, վերջիններիս հետ առանձնազրույցներում Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավասու ներկայացուցիչների կողմից այդ անձանց իրավունքներին առնչվող հարցերով տրվել են խորհրդատվություններ:

Համագործակցություն է եղել նաև մի շարք հասարակական կազմակերպությունների հետ, որոնք պատերազմի օրերին և դրա ավարտից հետո հանձն են առել ծրագրեր՝ ուղղված Արցախից տեղահանված անձանց կարիքների բավարարմանը Հայաստանում:

Եղել են նաև դեպքեր, երբ օրինակ՝ երեխաների ու չափահասների սննդի կամ առաջին անհրաժեշտության իրերի հետ կապված, Պաշտպանին ուղարկված կոնկրետ դիմումներով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն աշխատել է այդ

կառույցների հետ (World Vision, «Առաքելություն Հայաստան» բարեգործական ՀԿ, «Տաշիր» բարեգործական հիմնադրամ և այլն):

Ավելին, Պաշտպանի աշխատակազմում մասնագետների կողմից մշակվել են կացարաններում մշտադիտարկում իրականացնելու հարցաշարեր (ըստ անձանց խմբերի), որոնք նույնպես օգտագործվել են մշտադիտարկում իրականացնելիս:

Բացի այդ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում իրականացվել է լրատվամիջոցների և սոցիալական ցանցերի մշտադիտարկում, մասնավորապես՝ Արցախից հարկադրաբար տեղահանված անձանց կարիքներին արագ արձագանքելու նպատակով պատերազմի օրերին մասնավոր անձանց կամ հասարակական կազմակերպությունների կողմից սոցիալական ցանցերում ստեղծվել են աջակցության խմբեր: Դիտարկումների հիման վրա Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությամբ և պետական մարմինների ու հասարակական կազմակերպությունների հետ համագործակցությամբ լուծում են ստացել սոցիալական, կրթական և այլ տարաբնույթ հարցեր:

Պատշաճ և բարձր մակարդակի համագործակցություն է եղել Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի և վերջինիս աշխատակազմի հետ: Բացահայտված տվյալները և վեր հանված խնդիրները այդ օրերին և ներկայում էլ անհրաժեշտ են Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ եղելությունների փոխանակման ու քաղաքացիներին օպերատիվ աջակցություն տրամադրելու համար:

Այդուամենայնիվ, անհատական դիմումների և ահազանգերի ուսումնասիրության, սոցիալական ցանցերում իրականացված մշտադիտարկման, մշտադիտարկման այցերի ընթացքում արձանագրվել են մի շարք խնդիրներ, որոնք ամփոփվել և ուղարկվել են Հայաստանի իրավասու պետական մարմիններին: Այդ մասին տեղեկությունները փոխանցվել են նաև Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ:

Ստորև ներկայացվում են Արցախից տեղահանված անձանց՝ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի վերը նկարագրված աշխատանքի արդյունքում արձանագրված կարիքները, ինչպես նաև նրանց իրավունքների ապահովման առումով վերհանված խնդիրները:



## I. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱԶԵԿՄԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

Մինչ անդրադառնալը Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց առանձին իրավունքների ապահովմանը և կարիքներին առնչվող խնդիրներին, հարկ է առաջին հերթին քննարկել նրանց իրազեկման ապահովման հետ կապված հարցը:

Այսպես, յուրաքանչյուր դեպքում իրավունքի ապահովման և հնարավոր խախտումների կանխարգելման տեսանկյունից կարևոր է այդ իրավունքը կրող սուբյեկտներին պատշաճ իրազեկել իրենց իրավունքների վերաբերյալ: Հարցն առավել զգայուն է այն դեպքում, երբ անձը ձեռք է բերում այնպիսի կարգավիճակ կամ հայտնվում է այնպիսի իրավիճակում, որում չի եղել նախկինում և օբյեկտիվորեն տեղեկացված չի եղել իր՝ այդ կարգավիճակով կամ իրավիճակով պայմանավորված իրավունքների և պարտականությունների մասին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը կարևորում է մարդու՝ իր իրավունքների և պարտականությունների մասին բավարար իրազեկման մակարդակ ունենալը: Դրանով է պայմանավորված պարբերաբար տարբեր բնույթի իրազեկման աշխատանքների, օրինակ՝ տեղեկատվական թերթիկների և պաստառների տպագրության ու տարածման, տեսանյութերի ու նկարների հրապարակման կազմակերպումը և հանդիպումների անցկացումը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կողմից իրազեկման մակարդակի բարձրացմանն ուղղված միջոցառումներ են իրականացվել նաև փախստականների, ապաստան հայցող անձանց և փախստականների նման իրավիճակում հայտնված անձանց (օրինակ՝ Սիրիայի Արաբական Հանրապետությունից տեղահանված ազգությամբ հայերը) շրջանում: Մասնավորապես, Հայաստանում ՄԱԿ ՓԳՀ գրասենյակի աջակցությամբ հրատարակվել է Հայաստան տեղահանված փախստականների իրավունքների և պարտականությունների, ինչպես նաև Պաշտպանի կողմից դիմումի քննարկման ընթացակարգի վերաբերյալ տեղեկատվական թերթիկ: Բացի հայերենից, դրանք տպագրվել են նաև Հայաստանում փախստականի կարգավիճակ ունեցող անձանց շրջանում առավել տարածված վեց լեզուներով՝ անգլերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն, իսպաներեն, արաբերեն և պարսկերեն:<sup>1</sup>

Ավելին, ՀՀ պետական սահմանի հինգ անցման կետերում («Զվարթնոց», «Շիրակ», «Գոգավան», «Բագրատաշեն» և «Բավրա») տեղադրվել են Հայաստանում ապաստանի ընթացակարգի վերաբերյալ տեղեկատվական պաստառներ, որոնք պարունակել են նաև

<sup>1</sup> Տե՛ս տեղեկատվական թերթիկը, <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/327>:

տեղեկություններ ոլորտի պետական մարմինների և միջազգային ու հասարակական կազմակերպությունների գործառույթների և նրանց հետ հետադարձ կապի տվյալների վերաբերյալ: Պաստառների վրա ևս նշված տեղեկությունը ներկայացվել է նույն յոթ լեզուներով:

Ընդգծման ենթակա է նաև ապաստան հայցողների և փախստականների հանդիպումների կազմակերպումը և անցկացումը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների հետ: Հանդիպումների ընթացքում քննարկվել են ինչպես իրանց իրավունքների և պարտականությունների, այնպես էլ Պաշտպանի գործառույթների վերաբերյալ հարցեր:

Հարկ է նշել նաև, որ Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց դեպքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանը ձեռնարկել է իրազեկման մակարդակի բարձրացմանն ուղղված միջոցառումներ: Մասնավորապես, Հայաստանում Կոնրադ Ադենաուեր հիմնադրամի (KAS) գրասենյակի աջակցությամբ մշակվել և երեք լեզվով (հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն) տպագրվել է «Պատերազմի հետեվանքով Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված մարդկանց համար» ուղեցույց: Այդ արտացոլում է 2021 թվականի հունվարի 20-ի դրությամբ սոցիալ աջակցությանը, բժշկական օգնությանը և սպասարկմանը, կացարանի տրամադրմանը, ինչպես նաև աշխատանքային և կրթության իրավունքներին առնչվող միջոցառումները, Հայաստանում անձնագիր ձեռք բերելու կամ անձնագրի վավերականության ժամկետը լրանալու դեպքում անհրաժեշտ քայլերը և Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից դիմումի քննարկման ընթացակարգը:

Իրազեկման մակարդակի բարձրացման նպատակով, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչներն իրականացրել են այցեր ժամանակավոր կացարաններ և հանդիպել Արցախից տեղահանված ու այնտեղ բնակվող անձանց, ինչպես նաև այդ անձանց կարիքների ապահովման հարցերով պատասխանատու անձանց հետ:

Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց իրազեկման մակարդակի ապահովման նպատակով, հանդիպումների ընթացքում տեղահանված անձանց ներկայացվել է իրենց կարգավիճակով պայմանավորված իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչպես նաև քննարկվել են մասնակիցների կողմից բարձրացված անհատական հարցեր:

Այցերի ընթացքում ուսումնասիրվել են նաև քննարկվող խումբ անձանց իրավունքների ապահովման վիճակ: Այս առումով Պաշտպանի աշխատակազմի ուսումնասիրությունները վեր են հանել խնդիրներ:

Մասնավորապես, մարդիկ բարձրացրել են պետական նպաստների (երեխայի ծննդյան նպաստ, չափահասության նպաստ և այլն), կենսաթոշակների վճարման խնդիրներ, տեղեկացված չեն եղել առկա կարգավորումների, գործող ընթացակարգերի մասին: **Խնդրի ուսումնասիրության ընթացքում պարզվել է, որ ոչ միայն այդ անձինք, այլ նաև իրավասու մարմինների ներկայացուցիչները պատշաճ տեղեկացված չեն եղել ստեղծված իրավիճակում տեղահանված անձանց իրավունքների մասին:**

Օրինակ՝ որոշ համայնքապետարանների պատասխանատու աշխատակիցներն իրազեկված չեն եղել վերաբերելի հարցերի մասին և հետևաբար չեն կարողացել Արցախից տեղահանված անձանց ուղղորդել իրավասու կառույցներ կամ մարմիններ: Ավելին, խնդրի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ գործող կարգավորումների վերաբերյալ համայնքապետարանների աշխատակիցները տեղեկանում են սոցիալական ցանցերի՝ հաճախ անգամ ոչ պաշտոնական էջերի միջոցով, լիազոր մարմնից չեն ստանում իրազեկող պաշտոնական շրջաբերականներ կամ տեղեկություններ:

Հատկապես համայնքային իշխանությունների մակարդակներում առկա է իրավասու պետական մարմինների գործառույթների կամ վերջիններիս ձևավորման վերաբերյալ ոչ լիարժեք կամ սխալ տեղեկացվածության խնդիր: Օրինակ՝ որոշ համայնքապետարաններ առհասարակ տեղեկացված չեն եղել ռազմական դրության տեղեկատվական շտաբի ձևավորման, վերջինիս գործառույթների վերաբերյալ:

Մեկ այլ դեպքում համայնքի ղեկավարն իրազեկված չի եղել ճանապարհային անցակետերի և անհրաժեշտ թույլտվության անհրաժեշտության, այն տրամադրող մարմնի վերաբերյալ, ինչի հետևանքով առաջացել են դժվարություններ Արցախի բնակիչներին համայնք տեղափոխելու հետ կապված և այլն:

Հարկ է ընդգծել նաև, որ կացարաններում, որտեղ Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչներն իրականացրել են այցեր, **կարիքների գնահատման աշխատանքները հիմնականում իրականացնում են կամավորության սկզբունքով ներգրավված անձինք, որոնք օբյեկտիվորեն չունեն համապատասխան բավարար փորձառություն կամ անհրաժեշտ գիտելիքներ, չեն անցել համապատասխան վերապատրաստում:** Անհրաժեշտ է նաև, որ որևէ կերպ ամրագրված լինեն վերջիններիս իրավունքներն ու պարտականությունները, գործընթացի համար նրանք ունենան պատասխանատվություն:

Օրինակ՝ Արցախից տեղահանված անձանց համար ստեղծված ժամանակավոր կացարան կատարած այցի ընթացքում արձանագրվել է, որ կացարանում յուրաքանչյուր օր ներկա են լինում 4-ից 5 կամավոր՝ համաձայն հերթափոխի: Այցի պահին էլ որպես կամավոր՝ շենքում են գտնվել Երևանի պետական համալսարանի սոցիոլոգիայի

Ֆակուլտետի 2-րդ և 4-րդ կուրսերի ուսանողներ, ինչպես նաև Հայաստանի ազգային սկաուտական կազմակերպության անդամներ: Նրանց թվում եղել են նաև անչափահասներ (վերջիններս իրականացրել են շենք մուտք գործող անձանց ջերմաչափումը և ախտահանիչ միջոցների տրամադրումը):

Քաղաքացիների հետ առանձնազրույցները թույլ են տվել եզրակացնել, որ կացարանում խնդիր է մասնագետների նախաձեռնողականությունը՝ պարզելու մարդկանց կարիքները, այդ թվում ոչ տեսանելի և չբարձրաձայնված: Համապատասխան մասնագետները, այդ թվում՝ հոգեբաններ, բավարար նախաձեռնողականություն չեն ցուցաբերել մարդկանց կարիքները բացահայտելու ուղղությամբ:

**Կարիքների գնահատման գործընթացին պետք է ներգրավված լինեն, իրականացնեն արհեստավարժ և փորձ ունեցող մասնագետներ կամ առնվազն համապատասխան վերապատրաստում անցած անձինք: Այդուամենայնիվ, վերհանված իրավիճակն անհնարին է դարձնում մարդկանց անհրաժեշտ տեղեկության տրամադրումը կամ ուղղորդումը, իսկ որոշ դեպքերում էլ հանգեցնում է ոչ նպատակային ուղղորդման:**

Պատերազմի հետևանքով Արցախից տեղահանվածների կարիքների շրջանում անհրաժեշտ է առանձնացնել հոգեբանական աջակցությունը: Այստեղ ևս արձանագրվել է համակարգային խնդիր կապված Արցախից տեղահանված անձանց հոգեբանական աջակցություն ցուցաբերելու հետ: Մասնավորապես, ուսումնասիրության արդյունքներն այս պահի դրությամբ վկայում են, որ հոգեբանական աջակցությունը չի մատուցվում համակարգված եղանակով, չի արձանագրվում, թե որ մասնագետը, ում հետ է հանդիպել, ինչ մասնագիտական աջակցություն է ցուցաբերվել: Արդյունքում ոչ կանոնավոր և չհամակարգված աշխատանքը կարող է կրկնակի խոցելի դարձնել ռազմական գործողությունների պատճառով իրենց բնակավայրերը լքած անձանց:

Պատերազմի ընթացքում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը նախաձեռնել է հոգեբանական ծառայության տրամադրում 114 թեժ գծի հեռախոսահամարի միջոցով: Այս դեպքում ևս առկա են եղել խնդիրներ՝ կապված ծառայության ոչ կանոնավոր և մակերեսային տրամադրման, թեժ գծին կապնվելու դժվարությունների, նախաձեռնողականության բացակայության հետ և այլն: Կարևոր է, որպեսզի ծառայություն մատուցող անձինք ունենան բարձր պրոֆեսիոնալիզմ, աշխատանքն իրականացվի համակարգված և կանոնակարգված եղանակով, գործի հաշվետվողականություն և այլն:

Վերը թվարկածի հետ անմիջականորեն կապված է Արցախից տեղահանված անձանց կայունության զգացողության ամրապնդումը, որի ուղղությամբ 2020 թվականի

դեկտեմբերի 21-ի դրությամբ չեն իրականացվել և իրականացվում համակարգված աշխատանքներ (թեկուզ ժամանակավոր կացության դեպքում): Մասնավորապես, անձանց բազմաթիվ կարիքների բավարարման հետ կապված խնդիրների չլուծման կամ ոչ բավարար արդյունքներ գրանցելու դեպքում հենց ձևավորվում է կարևորագույն կարիքը՝ անձի իր կյանքի կայունության զգացողությունը, որն առավել արդիական է պատերազմի ավարտից հետո:

**Այսպիսով, թեև Արցախից տեղահանված անձանց աջակցության ուղղությամբ իրականացվում են միջոցառումներ, սակայն անհրաժեշտ է իրականացնել դրանց բովանդակության, անձանց իրավունքների ու պարտականությունների վերաբերյալ պատշաճ իրազեկում:**

Կարևոր է նաև տեղահանված անձանց կարիքների գնահատման և աջակցության տրամադրման աշխատանքներում ներգրավել բավարար պատրաստվածություն ունեցող անձանց՝ նախատեսելով նրանց կոնկրետ պարտականություններ:

Անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց հոգեբանական աջակցության տրամադրմանը: Սա պետք է լինի համակարգված, իսկ այդ աշխատանքների ընթացքում պետք է հաշվի առնվի այդ անձանց խոցելի կարգավիճակն ու մյուս առանձնահատկությունները: Այլ կերպ՝ անհրաժեշտ է ցուցաբերել պրոֆեսիոնալ մոտեցում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը ինչպես անհատական դիմումների քննարկման համատեքստում, այնպես էլ Հայաստանում նրանց բնակության վայրեր իրականացրած այցերի ընթացքում նպաստում է Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց՝ իրենց կարիքների բավարարմանն ուղղված գործողությունների, իրավունքների ապահովման վերաբերյալ իրազեկման մակարդակի բարձրացմանը:

## II.ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

### 1. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց սոցիալական ապահովության իրավունքի ապահովումը և սոցիալական աջակցության տրամադրումը

Ադրբեջանի զինված հարձակումների պատճառով Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց սոցիալական խնդիրներն առաջին իսկ օրից լուծվել են պետության, մասնավոր հատվածի ու քաղաքացիական հասարակության կառույցների ջանքերով՝ ապահովելով այդ մարդկանց սոցիալական ապահովության իրավունքի իրացումը և սոցիալական աջակցության տրամադրումը (կացարան, սնունդ, հագուստ և կենցաղային իրեր): Քիչ չեն դեպքերը, երբ մարդիկ տեղեկացված չեն եղել սոցիալական խնդիրների արագ լուծման համար իրավասու կառույցների մասին: Առավել արդիական է եղել մարդկանց պատշաճ իրազեկելու և սոցիալական աջակցության համակարգված կազմակերպման խնդիրը:

#### 1) Արցախից Հայաստանի Հանրապետություն տեղահանված անձանց սոցիալական ապահովության իրավունքին առնչվող խնդիրներ

Ադրբեջանի զինված հարձակումների պատճառով Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց մայրության, բազմազավակության, հիվանդության, հաշմանդամության, խնամքի կարիք ունենալու, կերակրողին կորցնելու, ծերության, գործազրկության, աշխատանքը կորցնելու և այլ դեպքերում սոցիալական ապահովության իրավունքի լիարժեք իրականացումը մշտապես եղել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուշադրության ներքո:

Ստեղծված իրավիճակում բնակչության սոցիալական խնդիրների լուծման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության և ԱՀ աշխատանքի, սոցիալական և բնակարանային հարցերի նախարարության համագործակցության շրջանակներում միջոցներ են ձեռնարկվել սոցիալական ապահովության արդեն ծագած իրավունքի շրջանակներում այն իրացնելու հնարավորություն ապահովելու (կենսաթոշակների, նպաստների ՀՀ տարածքում վճարելու) ուղղությամբ: Արցախում հաշվառված անձանց 2020 թվականի հոկտեմբեր ամսվանից սկսած՝ կանխիկ եղանակով վճարվող կենսաթոշակները և պետական նպաստները վճարվել են Հայաստանի Հանրապետությունում՝ սկսած 2020 թվականի հոկտեմբերի 9-ից: Կենսաթոշակ և (կամ) նպաստների տրամադրումն իրականացվել է անձը հաստատող

փաստաթղթի առկայությամբ «Հայփոստ» փակ բաժնետիրական ընկերության՝ կենսաթոշակառուի (նպաստառուի)՝ փաստացի բնակության վայրը սպասարկող մասնաճյուղում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված բողոքների ու ահազանգերի ուսումնասիրությամբ արձանագրվել են խնդիրներ՝ կապված անձը հաստատող փաստաթղթերի բացակայության, վճարման ցուցակներում անճշտությունների, մարդկանց տվյալների բացակայության և այլնի հետ: Արձանագրվել են նաև խնդիրներ կապված կենսաթոշակների և նպաստների վճարման գործընթացի վերաբերյալ իրազեկվածության պակասի և վճարումների ուշացումների հետ: Ինչպես Արցախից Հայաստան տեղահանված մարդկանց ժամանակավոր բնակեցման վայրեր իրականացված այցերի ընթացքում, այնպես էլ Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմած Արցախի քաղաքացիներին տրամադրվել է իրավաբանական խորհրդատվություն, և իրականացվել են իրազեկման աշխատանքներ սոցիալական ապահովությանն առնչվող հարցերի վերաբերյալ:

Պաշտպանին ներկայացված բողոքներով և ահազանգերով բարձրացվել է ռազմական գործողություններին մասնակցող անձանց կենսաթոշակները, նպաստները կամ այլ վճարումները նրանց ընտանիքի անդամների կողմից Հայաստանում ստանալու հնարավորություն ընձեռելու հարցը: Տվյալ դեպքում օրենսդրական արգելքի պայմաններում և սոցիալական աջակցության հասցեական մեխանիզմների բացակայության պայմաններում մարդիկ արդարացիորեն բարձրացրել են իրենց ընտանիքի անդամին նշանակված սոցիալական ապահովության վճարի ընտանիքի այլ անդամին տրամադրելու հարցը՝ որպես ընտանիքի ապրուստի միակ միջոց: Եղել են նաև ընտանիքի տարեց անդամների կենսաթոշակների վճարումը ընտանիքի այլ անդամներին վճարելու անհնարինության դեպքեր, քանի որ ընտանիքի անդամները գտնվել են Հայաստանի տարբեր մարզերում:

Կարևորելով ռազմական դրության պայմաններում քաղաքացիների սոցիալական ապահովության խնդիրների լուծումը՝ Արցախի կառավարությունը 2020 թվականի հոկտեմբերի 14-ի N 527-Ն որոշմամբ սահմանել է, որ եթե անձի հաշմանդամության վերափորձաքննության ժամկետը սահմանված է 2020 թվականի ապրիլի 15-ից մինչև դեկտեմբերի 1-ը, սակայն բժշկասոցիալական փորձաքննության կենտրոնի աշխատանքների կասեցման և Ադրբեջանի կողմից Արցախի դեմ սկսած լայնածավալ ռազմական գործողությունների պատճառով անձը բժշկասոցիալական փորձաքննության չի ենթարկվել, ապա նրա հաշմանդամության վերափորձաքննության ժամկետը երկարաձգվել է մինչև 2021 թվականի հունվարի 15-ը:

Նույն որոշման համաձայն՝ այդ անձանց կենսաթոշակները և սոցիալական բնույթ կրող այլ հատուցումները կշարունակվեն վճարվել նախկինում ունեցած հաշմանդամության խմբի (հաշմանդամ-երեխա կարգավիճակի) համար սահմանված չափերով:

Կենսաթոշակներն ու այլ հատուցումները հաշվարկվել են դրանց դադարեցման պահից և վճարվել 2020 թվականի նոյեմբեր ամսից սկսած:

Առավել մտահոգիչ է սոցիալական ապահովության նոր ծագած իրավունքներն ապահովելու մեխանիզմների բացակայությունը: Այսպես, օրինակ, խնդրահարույց է ռազմական դրության ընթացքում Արցախից տեղահանված անձանց տարիքային կենսաթոշակի իրավունքի, հաշմանդամության ձեռք բերման կամ երեխայի ծննդյան նպաստի իրավունքի ձեռք բերման դեպքում սոցիալական բնույթ կրող համապատասխան հատուցումներ ստանալու գործընթացի ապահովումը:

**Պետք է նկատի ունենալ, որ սոցիալական ապահովության այս կամ այն իրավունքի պատշաճ ապահովման տեսանկյունից համակարգված մոտեցումն անհրաժեշտություն է:**

**Հաշվի առնելով դա՝ Արցախում արդեն իսկ ծագած իրավունքների պատշաճ իրացումը Հայաստանի Հանրապետությունում ապահովելուց զատ, անհրաժեշտ է ներդնել համապատասխան մեխանիզմներ Արցախի քաղաքացիների սոցիալական ապահովության իրավունքները երաշխավորելու համար՝ դրանք Հայաստանում ծագելու դեպքում: Տվյալ դեպքերում առաջացող խնդիրները կապված են լինելու համապատասխան փաստաթղթերի բացակայության հետ, ինչը խոչընդոտ կհանդիսանա, օրինակ, անձին կենսաթոշակ նշանակելիս: Մասնավորապես՝ Արցախից Հայաստան տեղահանված և բնակություն հաստատած անձինք դժվարություններ կունենան ձեռք բերելու համապատասխան փաստաթղթային հենք իրենց աշխատանքային ստաժը հաստատելու համար: Սույն զեկույցը պատրաստելու օրվա (2020 թվականի դեկտեմբերի 30-ի) դրությամբ այդպիսի մեխանիզմներ ստեղծված կամ ներդրված չեն:**

2) *Արցախից տեղահանված անձանց՝ սոցիալական աջակցության իրավունքի ապահովում*

Արցախից տեղահանված անձանց կյանքի դժվարին իրավիճակը կանխարգելելու կամ հաղթահարելու նպատակով սոցիալական աջակցությունը՝ այդ անձանց (ընտանիքին, սոցիալական այլ խմբին) Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված մեկ կամ մի քանի սոցիալական ծառայությունների տրամադրումը, իրականացվել է առանձին անհատների, կազմակերպությունների, Հայաստանի Հանրապետության պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից: Արցախից տեղահանված անձանց կարիքներին պատշաճ և հնարավորինս արագ արձագանքելու համար ՀՀ վարչապետի 2020 թվականի հոկտեմբերի 1-ի որոշմամբ ստեղծվել է սոցիալական և նյութական աջակցության շտաբ:



**Վերոնշյալի համատեքստում չափազանց կարևոր է ի սկզբանե գնահատել անձանց կարիքները, ստեղծել սոցիալական աջակցության իրավունքի լիարժեք իրացմանն ուղղված արդյունավետ մեխանիզմներ՝ գործնականում առաջացող խնդիրները նվազագույնի հասցնելու և (կամ) դրանց պատշաճ արձագանքելու տեսանկյունից:**

Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկման և անհատական դիմումների ուսումնասիրության արդյունքում վեր են հանվել խնդիրներ՝ կապված Արցախից տեղահանված անձանց կացարանով, սնունդով, հագուստով և անհրաժեշտ այլ պարագաներով ապահովելու հետ:

*3) Առաջնային կարիքների ոչ պատշաճ գնահատման արդյունքում Արցախից տեղահանված անձանց կացարանով ապահովելու գործընթացին առնչվող և այցերի արդյունքում կացարաններում արձանագրված համակարգային խնդիրներ*

Արցախից ժամանակավորապես Հայաստան տեղահանված խաղաղ բնակիչների իրավունքների ապահովման տեսանկյունից առավել հրատապություն պահանջող հարցերից է նրանց կացարանով ապահովումը:

Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց կացարանով ապահովելու գործընթացն ի սկզբանե կազմակերպվել է անհատների ու կամավորական նախաձեռնությունների կողմից: Սկզբնական շրջանում այդ բեռն ամբողջովին կրել են մասնավոր անձինք և կազմակերպությունները, սոցիալական աջակցությունը կազմակերպվել է նրանց միջոցներով:

Այնուհետև գործընթացը համակարգելու և կացարանների տրամադրումը կազմակերպելու նպատակով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կազմում ձևավորվել է սոցիալական աջակցության օպերատիվ շտաբ, շտաբում աշխատանքները կանոնակարգելու նպատակով աշխատանքներում ներգրավվել են կամավորներ: Սոցիալական աջակցության հարցերով նախարարությունում գործարկվել է նաև թեժ գծի նոր՝ 117 հեռախոսահամարը:

Հայաստանի Հանրապետությունում ժամանակավոր բնակության վայր կամ հյուրընկալող չունեցող, Արցախից նոր տեղահանվող կամ ավելի վաղ տեղահանված քաղաքացիների տեղավորումը ժամանակավոր կացարաններ կազմակերպելու, կարիքների առաջնային գնահատում իրականացնելու նպատակով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը Երևան քաղաքի Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանի Հ. Ներսիսյան 14/1 հասցեի «Հայորդաց տան» շենքում ստեղծել է նաև Արցախից ժամանող քաղաքացիների ժամանակավոր կայանման կետ, որը գործել է շուրջօրյա՝

ապահովելով միջգերատեսչական համագործակցություն՝ քաղաքացիների կարիքներին հնարավորինս օպերատիվ արձագանքելու համար:

Արցախից ՀՀ տեղահանված քաղաքացիների կարիքներին արագ արձագանքելու և սոցիալական աջակցությանը, այդ թվում՝ կացարանով ապահովելուն առնչվող հարցերը սկզբնապես գտնվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկման ներքո:

Արցախի բնակիչներին կացարանով ապահովելու գործընթացում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում արձանագրվել են խնդիրներ, որոնք վեր են հանվել Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացված ահազանգերի և Պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից իրականացված այցերի արդյունքում: Այցեր են իրականացվել Երևան քաղաքի Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանի Հ. Ներսիսյան 14/1 հասցեի «Հայրդաց տան» շենքում ստեղծված Արցախի քաղաքացիների ժամանակավոր կայանման կետ, ՀՀ Արարատի և Կոտայքի մարզերի տարբեր համայնքներ:

Պաշտպանի աշխատակազմ ստացված ահազանգերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ բազմաթիվ քաղաքացիներ չեն կարողացել (կարողանում) ողջ օրվա ընթացքում զանգահարել Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տեղեկատվական շտաբի թեժ գծին: Այդ իսկ պատճառով որոշել են օգնություն փնտրել մասնավոր անձանց միջոցով, ինչը չէր կարող կրել մշտական բնույթ: Արդյունքում՝ նշված անձինք դուրս են մնացել պետության աջակցությունից, ինչն առաջացրել է հետագայում առավել խորքային խնդիրների բախման ռիսկ կամ վտանգ, օրինակ՝ մնալ առանց կացարանի և աջակցության, կրկին հայտնվել անօթևան վիճակում:

Կացարան չունեցող Արցախից տեղահանված անձանց տեղավորման գործընթացի նկատմամբ սոցիալական աջակցության օպերատիվ շտաբի կողմից բացակայել է հետևողական ուշադրությունն ու վերահսկողությունը:

Քանի որ կացարաններ տեղափոխվելու նպատակով Արցախից տեղահանված անձինք սկզբնապես այցելել կամ այցելում են ժամանակավոր կայանման կետ, որից հետո, հատուկ կարիքների առաջնահերթությամբ, կազմակերպվում է համապատասխան կացարաններ քաղաքացիների տեղափոխումը, կայանման կետ կատարված այցի ընթացքում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել կարիքների առաջնային գնահատման գործընթացին: Այցի ընթացքում պարզվել է, որ Արցախից ՀՀ տեղահանված քաղաքացիների կարիքների առաջնային գնահատումն իրականացվում է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության, Միգրացիոն ծառայության ներկայացուցիչների և այլ մասնագետներից (սոցիալական աշխատող, բժիշկ, հոգեբան) կազմված խմբի կողմից: Այնուամենայնիվ, Պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից արձանագրվել է, որ Արցախից ՀՀ տեղահանված քաղաքացիների առաջնային կարիքները գնահատվում են մակերեսորեն և ոչ պատշաճ: Նման գործելաոճը չի ապահովում գործընթացի շարունակականություն կամ կայունություն: Պատճառն առաջին հերթին կարիքների

գնահատման գործընթացն իրականացնողների ոչ պրոֆեսիոնալիզմն է եղել: Այն հիմնականում իրականացվել և իրականացվում է կամավորների կողմից, որոնք չունեն մասնագիտական բավարար փորձառություն, չեն անցել համապատասխան վերապատրաստում, ավելին՝ որևէ կերպ ամրագրված չեն վերջիններիս իրավունքներն ու պարտականությունները, հետևաբար գործընթացի համար նրանք պատասխանատվություն չեն զգում:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից համապատասխան պատասխանատուները բազմիցս հավաստիացրել են, որ ընտանիքներին կացարանում տեղավորելու գործընթացում գործարկվում են չափանիշներ: Այդ չափանիշներից է, օրինակ, ընտանիքի հղի անդամ ունենալը, ինչի պատճառով ընտանիքը բնակեցվում է առավել բարվոք պայմաններում, համապատասխան ծառայությունների հասանելիություն ունեցող բնակավայրում և կացարանում:

**Պաշտպանի ներկայացուցիչների մշտադիտարկման այցերի ընթացքում կարևորվել է գործընթացի հստակ չափանիշների սահմանումը և այդ չափանիշների մասին անձանց իրազեկումը: Սակայն առավել կարևոր է այդ չափանիշներին համապատասխանելու հանգամանքների բացահայտման գործընթացը, որը հիմնված է կարիքների պատշաճ գնահատման վրա:**

Ոչ պատշաճ առաջնային գնահատում իրականացնելու հետ կապված կայանման կետ իրականացված այցի ընթացքում Արցախից տեղահանված չափահաս անձանցից մեկի հետ տեղի ունեցած առանձնազրույցի ընթացքում պարզվել է, որ վերջինս հղի է, սակայն այդ մասին չի տեղեկացրել համակարգողին և կազմակերպչական անձնակազմին, այդ թվում՝ կամավորական հոգեբանին և սոցիալական աշխատողներին: Նշվածի հետևանքով այդ անձն իր ընտանիքի այլ անդամների հետ բնակեցվել է ոչ բավարար պայմաններ ունեցող վայրում: Մինչդեռ հատուկ կարիքի բացահայտման պայմաններում այդ ընտանիքը կուղղորդվեր առավել բարենպաստ պայմաններով բնակավայր և կացարան:

Մեկ այլ դեպքով, այցի պահին մի ընտանիքի աուտիզմ ունեցող երեխան չի բացահայտվել համապատասխան պատասխանատուների կողմից, ինչի հետևանքով ընտանիքը հնարավոր է հայտնվեր մի բնակավայրում, որտեղ չէին լինի հատուկ կարիքների բավարարմանն ուղղված ծառայություններ կամ, օրինակ, կացարանը կլիներ մարդաշատ, որն ուղղակի անթույլատրելի է նման խնդիր ունեցող երեխայի համար:

Պետք է նկատի ունենալ նաև, որ նշվածի հետևանքով կրկնակի աշխատանք է տարվում, ծախսվում լրացուցիչ ռեսուրս: Հետագայում, նմանօրինակ խնդիրներ առաջանալու դեպքում ընտանիքն ստիպված է տեղափոխվել մեկ այլ կացարան:

**Այսպիսով, գործընթացի սկզբում կարիքների լիարժեք և խորքային գնահատումն անհրաժեշտություն է, այն կարևոր է արդյունավետության բարձրացման համար, կանխորոշում է ապագա անելիքները և որոշումները:**

Կացարանով ապահովելու գործընթացին առնչվող մեկ այլ համակարգային խնդիր է երկարաժամկետ կացարանների բացակայությունը: Արցախից Հայաստան տեղահանված մեծ թվով ընտանիքներ տեղավորվել են տարբեր հյուրանոցներում, սակայն դիտարկումը ցույց է տվել, որ այդ ընտանիքների պարագայում առկա է դրսում հայտնվելու խնդիր: Շատ հյուրանոցներ երկար ժամանակ չեն կարող կացարանով ապահովել այնտեղ ժամանակավորապես բնակվող անձանց: Հյուրանոցներում բնակվում են նաև այնպիսի ընտանիքներ, որոնց տներն ու բնակարանները վնասվել են հակառակորդի հրթիռակոծությունից, կամ այնպիսի ընտանիքներ, որոնց բնակավայրերը հայտնվել են Ադրբեջանական վերահսկողության տակ: Այդպիսով, շատերն ստեղծված իրավիճակում հայտնվել են կամ կհայտնվեն անելանելի վիճակում:

Խնդրահարույց է նաև կլիմայական պայմանների փոփոխություններով պայմանավորված՝ կացարանների ջեռուցման հարցը, որի ֆինանսական ծախսը էական է: Համայնքապետարաններն այս հարցում չունեն պետական աջակցության մասին տեղեկություն: Այս առումով առավել խնդրահարույց է մասնավոր անձանց կողմից իրենց տներում մարդկանց հյուրընկալման դեպքերը: Եթե համայնքային մանկապարտեզներում ջեռուցման ծախսերը հնարավոր է հոգալ համայնքային բյուջեի միջոցով, մասնավոր տների դեպքում՝ համայնքային իշխանությունները չունեն որևէ լուծում ծախսերի փոխհատուցման համար:

Այցերի ընթացքում պարզվել է, որ կացարան օգտագործվող համայնքային որոշ մանկապարտեզներում առկա է լոգանքի կազմակերպման խնդիր անհրաժեշտ հարմարությունների բացակայության պատճառով: Կենցաղային և կոմունալ պայմանների, անհատական տարածքի բացակայության պատճառով մանկապարտեզները չեն կարող ծառայել որպես երկարաժամկետ կացարաններ: Նման իրավիճակի պատճառն այն է, որ ժամանակավոր կայանման կետից կացարան տեղավորելու որոշում կայացնողները նախապես չեն իրականացնում կացարանային պայմանների գնահատում: Կամ տեղյակ լինելով կացարանների պայմանների մասին՝ անտեսում են դրանք, պատճառաբանելով, որ անօթևան մարդիկ համաձայն են կեցության այդպիսի պայմաններում բնակվել: Հարկ է նկատել, որ նման պայմաններին տեղում ծանոթանալուց հետո, Արցախից տեղահանված մարդիկ հիմնականում հայտնում են անհամաձայնություն, սակայն խնդիրը տևական ժամանակ լուծում չի ստանում:

Այցերի ընթացքում արձանագրվել են դեպքեր, երբ ոչ բոլոր կացարաններում են պահպանվել համաճարակային անվտանգության կանոնները: Որոշ դեպքերում առկա չեն եղել ախտահանիչ պարագաներ, չեն եղել առանձնացված մեկուսարաններ անհրաժեշտության դեպքում անձի ինքնամեկուսացումը կամ մեկուսացումը կազմակերպելու համար, ինչը հատկապես վտանգավոր է նոր կորոնավիրուսային հիվանդության աճող դեպքերի պայմաններում:

**Այսպիսով, խնդրահարույց է, որ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից կամ ուղղորդմամբ Արցախից տեղահանված մարդիկ տեղավորվում են կացարաններում, որոնք ի սկզբանե ապահովված չեն կեցության համար անհրաժեշտ պայմաններով, առավել ևս, որ դրանք պետք է ծառայեն որպես երկարաժամկետ կացարաններ:**

Խնդիրներ են արձանագրվել նաև Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց սննդով ապահովելու գործընթացում: Այս դեպքում ևս սկզբնական շրջանում գործընթացը կազմակերպվել է անհատների և կազմակերպությունների միջոցով: Այնուհետև գործընթացը հանձն են առել տեղական ինքնակառավարման մարմինները, իսկ որոշ տեղերում նաև տարածքային կառավարման մարմինները՝ մարզպետարանները: Սննդի տրամադրման գործընթացում արձանագրված առավել ակներև խնդիրը կրկին հստակ սահմանված չափորոշիչների բացակայությունն է: Ոչ մի իրավական ակտով չի կանոնակարգվում, թե ինչ հաճախականությամբ, չափաբաժիններով և ստանդարտներով է տրամադրվում սնունդը: Իրավասու մարմինները մշտապես նշել են, որ սնունդը տրամադրվում է ըստ անհրաժեշտության, սակայն կարիքի ոչ պատշաճ գնահատման արդյունքում անհրաժեշտությունը և կարիքը համահունչ չեն եղել:

Առավել մտահոգիչ է եղել մանկական սննդի կարիքի բավարարումը: Խնդիրը լիարժեք չի կարգավորվել, քանի որ պահանջարկը միշտ գերակշռել է ռեսուրսների քանակին: Մանկական սննդի սահմանափակ տրամադրումն ապահովվել է կրկին հասարակական կազմակերպությունների միջոցով: Հասարակական կազմակերպությունների հետ քննարկումների ընթացքում բարձրացվել է այս կարիքի բավարարման կարևորությունը և քննարկվել անհրաժեշտությունը համապատասխան ռեսուրսների ուղղումը դրա բավարարմանը:

Սննդի տրամադրման հետ կապված խնդիր արձանագրվել է նաև առաջնային կայանման կետ այցի ընթացքում: Այստեղ ևս սնունդը տրամադրվում է ըստ անհրաժեշտության: Չեն գործում հստակ սահմանված չափորոշիչներ, առկա չէ սննդի տրամադրման ճաշացանկ, սնունդը կայանման կետն ստանում է բարեգործական կազմակերպությունների կամ անհատների միջոցներով: Այցի պահին արձանագրվել է, որ նոր ժամանող խմբի երեխաները քաղցած են եղել, սակայն, քանի որ այդ մասին չեն բարձրաձայնել, նրանց չի տրամադրվել սնունդ: Երեխաների սննդի կարիքների բացահայտումն իրականացվել է տեղում Պաշտպանի իրավասու ներկայացուցիչների կողմից, որից հետո կազմակերպվել է սննդի տրամադրումը:

**Այս դեպքում նույնպես անհրաժեշտ է լիարժեք նախաձեռնողականություն մարդկանց առաջնային կարիքները բացահայտելու համար:**

Կայանման կետ իրականացված այցի ընթացքում պարզվել է նաև, որ այնտեղ գտնվողներից շատերն ունեցել են հագուստի և հիգիենայի պարագաների կարիք, սակայն

կայանման կետը հագուստի տրամադրման հետ կապված հարցերով չի զբաղվել: Արձանագրվել է, որ տեղահանվածներից շատերն ակնհայտ հազնված են եղել եղանակային պայմաններին ոչ համապատասխան: Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցչի հագուստ տրամադրելու պահանջին սոցիալական աշխատողներն արձագանքել են, որ իրենց պարտականությունների մեջ չի մտնում մարդկանց հագուստով ապահովելը:

Պետք է արձանագրել, որ բարեգործական եղանակներով հագուստի հավաքագրման, պահեստավորման և տրամադրման աշխատանքներն իրականացվում են անհատներն ու մասնավոր կազմակերպությունները: Մարդկանց հագուստի կարիքների բավարարման համար այդ ռեսուրսները պետական մարմինների կողմից արդյունավետ չեն օգտագործվել և օգտագործվում: Կարիքների բավարարման գործընթացը հիմնականում իրականացվում է անհատական կարիքի բավարարման սկզբունքով, չի գործում համապարփակ կարիքների պատշաճ գնահատման համակարգ: Հիգիենայի և այլ կենցաղային պարագաների (տաքացուցիչներ, մանկական սայլակներ և այլն) կարիքների բավարարման գործընթացը ևս իրականացվում է նույն սկզբունքով, արձանագրվել են անձնական հիգիենիկ միջոցների, անկողնային պարագաների, մեծահասակների մահճակալների բացակայության կամ անբավարար լինելու խնդիրներ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կողմից ամենօրյա սկզբունքով անձինք իրենց կարիքների բավարարման նպատակով իրազեկվել և ուղղորդվել են համապատասխան մարմիններ, այդ թվում՝ հասարակական կազմակերպություններ:

**Այսպիսով, Պաշտպանի աշխատակազմի այցելած բոլոր համայնքներում Արցախից տեղահանված անձանց կեցության, սոցիալական կարիքների ապահովումն իրականացվել և իրականացվում է կամավոր հանգանակությունների, համայնքի բնակիչների աջակցությամբ՝ համայնքապետարանների համակարգմամբ: Արցախից տեղահանված անձանց սոցիալական կարիքների բավարարման հիմնական բեռը կրում են մասնավոր անձինք և կազմակերպությունները, քանի որ սոցիալական աջակցությունը կազմակերպվում է նրանց միջոցներով: Սա մտահոգիչ է այն տեսանկյունից, որ համակարգող տեղական ինքնակառավարման մարմինները չունեն հստակ տեղեկություն մասնավոր աջակցության սպառման կամ բացակայության դեպքում պետության ձեռնարկելիք քայլերի, ներդրվող միջոցների վերաբերյալ:**

4) Արցախի քաղաքացիների սոցիալական աջակցության միջոցառումներին և աջակցության տրամադրման կարգին առնչվող խնդիրներ

Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված և Արցախի հաշվառում ունեցող քաղաքացիներին աջակցելու նպատակով ՀՀ կառավարությունն ընդունել է մի շարք միջոցառումներ:

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 16-ի N 1799-Լ որոշմամբ սահմանվել է աջակցություն տրամադրել Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի չափահաս և անչափահաս քաղաքացիներին ու 2020 թվականի նոյեմբերի 16-ից հետո Արցախում հաշվառված երեխաներին, որոնք ունեն Արցախի հաշվառում: Սոցիալական աջակցությունն Արցախի քաղաքացուն տրամադրվում է նաև այն դեպքում, եթե նա վերադարձել է Արցախ: Միջոցառման շահառուներին տրվում է միանվագ դրամական օգնություն՝ յուրաքանչյուր շահառուի համար նվազագույն ամսական աշխատավարձի չափով (68,000 ՀՀ դրամ), ինչպես նաև կեցավայրի համար տրամադրվում է լրացուցիչ աջակցություն՝ 15,000 ՀՀ դրամի չափով այն շահառուներին, ովքեր չունեն սեփականության իրավունքով Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող անշարժ գույք: Միջոցառմամբ նախատեսված են նաև բացառություններ, որոնց դեպքում անձինք շահառու չեն կարող դիտարկվել կամ աջակցությունից կարող են օգտվել մասնակի:

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 21-ի N 1820-Լ որոշմամբ սահմանվել է 300.000 ՀՀ դրամի չափով աջակցություն տրամադրել պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում կամ Արցախում գտնվող Արցախի քաղաքացիներին, որոնք ունեն Ադրբեջանի վերահսկողության տակ անցած Արցախի համայնքի հաշվառում: Միջոցառմամբ նախատեսվել են նաև հիմնական պայմաններ, որոնց համապատասխանելու դեպքում անձը կարող է դիտարկվել միջոցառման շահառու:

Միջոցառումների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն ստացել է բանավոր և գրավոր բողոքներ, ինչպես նաև իրականացրել է զանգվածային լրատվության միջոցների ու սոցիալական մեդիայի մշտադիտարկում: Արձանագրված խնդիրները վերաբերել են անհատական և համակարգային բնույթ կրող հարցերի, դրանք եղել են ինչպես տեխնիկական, այնպես էլ՝ օրենսդրական բնույթի հարցեր:

Օրինակ՝ էլեկտրոնային փոստի հասցե նշելու պարտադիր պայմանի առկայության պայմաններում (միջոցառման շահառուների մեծամասնությունը անչափահասներ կամ

տարեց մարդիկ են) առաջանում են միջոցառումներից օգտվելու դժվարություններ, հատկապես այն դեպքում, երբ նույն էլեկտրոնային հասցեի կիրառման դեպքում դիմումները մերժվում են կամ չեն հաստատվում:

Խնդրահարույց է նաև այն, որ միջոցառումների շահառու անչափահաս երեխայի/երեխաների դեպքում միջոցառումներից օգտվում է օրենքով սահմանված կարգով կամ դատական կարգով ամուսնալուծված այն ծնողը, որը փաստացի չի իրականացնում երեխայի/երեխաների խնամքը:

Գործող կարգավորումների համաձայն՝ միջոցառումների շահառու անչափահաս երեխայի/երեխաների դեպքում միանվագ դրամական օգնությունը տրամադրվում է ծնողին: Հարկ է նկատել, որ միջոցառումները սահմանող որոշումներում հաշվի չեն առնվել այն դեպքերը, երբ երեխայի խնամքը ծնողի փոխարեն իրականացնում է խնամակալը, արդյունքում՝ առաջնորդվելով առկա կարգավորումներով՝ նմանատիպ իրավիճակներում միջոցառման փաստացի շահառու անչափահաս երեխաների միանվագ դրամական օգնությունը չի կարող տրամադրվել անչափահաս երեխայի/երեխաների խնամակալին:

Կամ օրինակ՝ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 16-ի N 1799-Լ որոշմամբ հաստատված միջոցառումը սահմանում է, որ միջոցառման շահառու չեն կարող լինել Արցախի արական սեռի՝ 1962 թվականի նոյեմբերի 10-ից (ներառյալ) մինչև 2002 թվականի սեպտեմբերի 27-ը (ներառյալ) ծնված քաղաքացիները՝ բացառությամբ, եթե ունեն 1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամություն: Խնդիրն այն է, որ նշված որոշմամբ բացառություն չի սահմանվել այն դեպքերի համար, երբ արական սեռի նշված տարիքի հասած քաղաքացիները, թեև չունեն 1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամություն, սակայն պատերազմի օրերին առողջական խնդիրներով պայմանավորված չեն աշխատել կամ մարտական գործողություններին մասնակցելու համար եղել են ոչ պիտանի՝ բժշկական փաստաթղթի առկայությամբ:

Նույն որոշմամբ սահմանվել է, որ միջոցառման շրջանակներում աջակցություն տրվում է պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի քաղաքացիներին, որոնք ունեն Արցախի հաշվառում: Այսինքն՝ Արցախում հաշվառում ունենալը միջոցառումից օգտվելու պարտադիր պայման է: Այս առումով խնդիրն այն է, որ նման պահանջի առկայությամբ խնդիրներ են առաջացել դրամական աջակցության հասցեականության տեսանկյունից: Խնդիրն այն է, որ օրինակ՝ Շուշի քաղաքում ծնված և փաստացի բնակված անձինք, ովքեր ինչ-ինչ պատճառներով չեն հաշվառվել Արցախում, դուրս են մնում միջոցառման փաստացի շահառուների ցանկից և չեն կարողանում օգտվել համապատասխան



միջոցառումից (Պաշտպանին դիմել են այդ իրավիճակում հայտնված մեծ թվով քաղաքացիներ):

Խնդրահարույց է նաև, որ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 16-ի N 1799-Լ որոշմամբ հաստատված միջոցառման շրջանակներում միջոցառման փաստացի շահառուներին տրամադրվում է նվազագույն ամսական աշխատավարձի՝ 68,000 ՀՀ դրամի չափով աջակցություն և լրացուցիչ աջակցություն՝ սեփականության (այդ թվում՝ բաժնային) իրավունքով Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող անշարժ գույք չունեցող միջոցառման շահառուին՝ 15.000 դրամի չափով, որն ավելացվում է հաշվարկված միանվագ դրամական օգնության չափին: Արդյունքում՝ բուն միջոցառումից օգտվելու իրավունք չունեցող անձինք (օրինակ՝ շահառուն 2020 թվականի հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ ունի Հայաստանի Հանրապետությունում կամ Արցախում կենսաթոշակ ստանալու իրավունք, և հոկտեմբեր ամսվա կենսաթոշակի չափը կազմում է 68.000 դրամից ավելի, թեկուզև՝ սեփականության իրավունքով Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող անշարժ գույք չունեն) չեն կարողանում օգտվել նաև 15.000 ՀՀ դրամից:

Հատկանշական է նաև այն, որ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 21-ի N 1820-Լ որոշմամբ հաստատված միջոցառման շրջանակներում դրամական աջակցություն է տրվում միջոցառումը սահմանող որոշման ցանկում ներառված՝ պատերազմական գործողությունների հետևանքով Ադրբեջանի Հանրապետության վերահսկողության տակ անցած Արցախի համայնքներում հաշվառված և մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ն առնվազն վերջին 3 ամիսն այդ համայնքներում փաստացի բնակված անձանց: Պաշտպանի դիտարկումների արդյունքում պարզվել է, որ այդ ցանկում ներառված չեն փաստացի Ադրբեջանի վերահսկողության տակ գտնվող Քաշաթաղի շրջանի Բերձոր համայնքը և Լիսագոր համայնքը, ինչի պատճառով նշված համայնքների բնակիչները չեն դիտարկվում միջոցառման շահառու:

**Նման խնդրահարույց դրույթներ սահմանելով՝ տպավորություն է ստեղծվում, որ լիազոր մարմինն իրեն ազատում է լրացուցիչ վարչարարության իրականացումից և տվյալների ճշգրտումից, մինչդեռ պետք է հաշվի առնել, որ ստեղծված իրավիճակում առաջնային է Արցախից տեղահանված մարդկանց սոցիալական աջակցության հասցեականությունը, ուստի պետական մարմինն ինքը պետք է ամբողջությամբ կրի սույն միջոցառումների շրջանակում իրականացվող վարչարարության ամբողջ բեռը:**

Հարկ է նշել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում արձանագրված յուրաքանչյուր խնդրով ցուցաբերվել և ցուցաբերվում է անհատական մոտեցում: Նախ՝ դրանք օպերատիվ կարգով բարձրացվում և լուծում են ստանում

պետական համապատասխան մարմինների հետ համագործակցությամբ: Այդպիսի մոտեցման շնորհիվ արդյունավետ աջակցություն է ցուցաբերվում ինչպես միջոցառումներից օգտվելու դժվարություններ ունեցող կոնկրետ անձանց, այնպես էլ համակարգային առումով պետությանը խնդիրների լուծման հարցում: Թե՛ մշտադիտարկման, թե՛ բողոքների քննարկման արդյունքներն ամփոփվել և ներկայացվել են նաև պետական լիազոր մարմիններին՝ այդ միջոցառումների կատարելագործման և մարդկանց համար առաջ եկող խնդիրների լուծման նպատակով:

Բացի այդ՝ 2020 թվականի դեկտեմբերի 16-ի դրությամբ ՀՀ կառավարությունն ընդունել է ևս երկու միջոցառում, որոնք նախապես ուղարկվել են նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի: Դրանց վերաբերյալ Պաշտպանը ներկայացրել է իր դիտարկումները: Միջոցառումներից մեկը վերաբերում է 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից Ադրբեջանի կողմից Արցախի դեմ սանձազերծված պատերազմի ընթացքում մարտական գործողությունների մասնակից սովորողների, ինչպես նաև պատերազմի ընթացքում մարտական գործողությունների մասնակից անձանց սովորող երեխաների և սովորող ամուսնու ուսման վարձի փոխհատուցմանը (ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 10-ի N 2008-Լ որոշում), իսկ մյուսը՝ Արցախի հաշվառման վայրի հասցեում բնակելի անշարժ գույք ունեցող չափահաս և անչափահաս քաղաքացիներին 250,000 ՀՀ դրամի չափով տրվող աջակցությանը, այն պայմանով, որ բնակելի անշարժ գույքը պատերազմի պատճառած ավերածությունների հետևանքով կամ այլ պատճառներով բնակության համար դարձել է ոչ պիտանի (ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 10-ի N 2021-Լ որոշում):

Նախագծերի վերաբերյալ դիտարկումներում Պաշտպանի կողմից բարձրացվել են առանցքային նշանակության հարցեր: Այսպես օրինակ՝ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 10-ի N 2021-Լ որոշմամբ անձանց իբրև աջակցության միջոցառման շահառու դիտարկելու հիմքը վերջիններիս հաշվառման վայրի հասցեում գտնվող բնակելի անշարժ գույքի՝ բնակության համար ոչ պիտանի լինելն է: Միևնույն ժամանակ, աջակցության տրամադրման չափը որոշվում է ոչ թե գույքին պատճառված վնասի հաշվառմամբ, այլ անձանց քանակով՝ յուրաքանչյուր անձին 250.000 ՀՀ դրամի չափով: Ստացվում է, որ ավելի բազմանդամ ընտանիքներն ավելի մեծ աջակցություն են ստանալու՝ անկախ բնակելի անշարժ գույքի արժեքից, դրան պատճառված վնասի աստիճանից: Ինքնին սկզբունքորեն ընդունելի համարելով սոցիալական աջակցության տրամադրման առավել բարենպաստ մեխանիզմների կիրառությունը (ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամի հաշվարկով)՝ հարկ է նկատել, որ այդուհանդերձ, սույն միջոցառումը չի կարող դիտարկվել իբրև պատճառված գույքային վնասին համարժեք փոխհատուցում հենց այն բանի

հաշվառմամբ, որ փոխհատուցման չափի որոշման հիմքում ընկած չեն փաստացի կրած գույքային վնասների ծավալի ու չափի վերաբերյալ փաստագրված տվյալներ:

Ընդունվել են նաև երկու այլ աջակցության միջոցառում սահմանող Կառավարության որոշումներ ևս, որոնց վերաբերյալ Պաշտպանը ներկայացրել է համապատասխան դիտարկումներ: Միջոցառումները վերաբերում են Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի գործազուրկ քաղաքացիների ժամանակավոր զբաղվածության ապահովմանը և պատերազմական գործողությունների հետևանքով քաղաքացիական անձանց շրջանում զոհերի ընտանիքներին և հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց սոցիալական աջակցության տրամադրմանը:

Ադրբեջանի կողմից Արցախի ուղղությամբ սկսված պատերազմական գործողությունների հետևանքով քաղաքացիական անձանց շրջանում զոհերի ընտանիքներին և հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց սոցիալական աջակցության միջոցառումը սահմանող Կառավարության որոշմամբ սահմանվել է միջոցառման շահառու անձանց շրջանակը: Սոցիալական աջակցությունից օգտվելու հնարավորություն ունենալու համար անձը պետք է ուղեգրվի բժշկասոցիալական փորձաքննություն անցնելու և, ըստ այդմ, ստանա հաշմանդամության կարգավիճակ, մինչդեռ այդ գործընթացը կարող է տևել մի քանի ամիս՝ պայմանավորված ժամանակատար գործող իրավակարգով, ինչպես նաև այն հանգամանքով, որ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) հիվանդության համավարակի պայմաններում բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովներն աշխատում են գերձանրաբեռնված, ինչն էլ իր հերթին որոշ դեպքերում հանգեցնում է նաև փորձաքննությունների անցկացմանն առնչվող վարչական վարույթների կասեցման: Արդյունքում՝ վիրավորում ստացած անձինք, ովքեր որոշ դեպքերում նաև իրենց ընտանիքի միակ կերակրող են, հայտնվում են կյանքի էլ ավելի դժվարին իրավիճակում և դուրս մնում պետության հոգածությունից և ուշադրությունից՝ ունենալով սոցիալական աջակցության, խնամքի ծառայությունների, հոգեբանի կամ այլ նեղ մասնագետների ծառայությունների հրատապ կարիք:

Անհրաժեշտ է սոցիալական աջակցության միջոցառման շահառուների շրջանակում ներառել նաև 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից Ադրբեջանի կողմից Արցախի ուղղությամբ սկսված պատերազմական գործողությունների հետևանքով քաղաքացիական անձանց շրջանում վիրավորում ստացած և քաղաքացիական բնակչության շրջանում գերեվարված և գերությունից ազատ արձակված անձանց:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ կարևոր է ստեղծված պայմաններում կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված Արցախից տեղահանված մարդկանց համար աջակցության միջոցառումների իրականացումը, սակայն անհրաժեշտ է նաև, որ դրանք իրականացվեն մարդկանց համար հնարավոր բարենպաստ լուծումներով, լինեն հասցեական, պայմանները լինեն հստակ և դրանց հիմքում դրված նպատակին համապատասխան: Անհրաժեշտ է նաև նախատեսել միջոցառումներից օգտվելու պարզեցված կարգ, չձանրաբեռնել շահառուներին լրացուցիչ վարչարարությամբ և ձևական պահանջներով:

## **2. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց առողջության պահպանման իրավունքի ապահովումը**

Հայաստանում յուրաքանչյուր ոք՝ ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող, օտարերկրացի, քաղաքացիություն չունեցող անձ, փախստական, ունի առողջության պահպանման իրավունք: Օրենքը սահմանում է անվճար հիմնական բժշկական ծառայությունների ցանկը և մատուցման կարգը:

### **1) Արցախից տեղահանված անձանց՝ Հայաստանում պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման ծավալները և տրամադրման դեպքերը**

Անշուշտ, օտարերկրացիները չեն ստանում այն ծավալով պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում, ինչ փախստականներն ու ապաստան հայցող անձինք: Մասնավորապես, «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետության տարածքում **ապաստան ստացած փախստականներն իրավունք ունեն օգտվելու** Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ **Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների համար սահմանված սոցիալական ծառայություններից, ստանալու** պետական նպաստներ և դրամական այլ օգնություններ, ժամանակավոր անաշխատունակության, արտադրությունում աշխատանքային խեղման, դժբախտ պատահարների և մասնագիտական հիվանդությունների դեպքերի համար տրվող նպաստներ, **պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում**, ինչպես նաև ունեն Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կենսաթոշակային ապահովության, գործազրկության

դեպքում՝ սոցիալական պաշտպանության իրավունք, եթե նրանք բավարարում են տվյալ ոլորտը կարգավորող Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված պահանջները:»:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում է, որ **«Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան հայցողներն ու ապաստան չստացած փախստականներն ունեն պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին հավասար իրավունք, եթե բավարարում են այդ ոլորտը կարգավորող Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության պահանջները:»:**

Նշված կարգավորումների տրամաբանությունը վկայում է այն մասին, որ պետության քաղաքականության համաձայն՝ միջազգային պաշտպանության կարիք ունեցող անձինք պետք է ստանան ՀՀ քաղաքացիների համար նախատեսված ծավալով պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում: Սա պայմանավորված է նրանց խոցելի կարգավիճակով:

Այդուամենայնիվ, հաշվի առնելով, որ Արցախից տեղահանված անձինք չունեն փախստականի կամ ապաստան հայցողի կարգավիճակ, բայց միևնույն ժամանակ, ունենալով ՀՀ անձնագիր, չեն հանդիսանում ՀՀ քաղաքացի, ինստիտուցիոնալ մակարդակում չեն ստանում ՀՀ քաղաքացիներին հավասար պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում: Այս առումով հարկ է ընդգծել, որ «Պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» 2004 թվականի մարտի 4-ի թիվ N 318-Ն ՀՀ կառավարության որոշման 12-րդ հավելվածով սահմանված «Արտակարգ իրավիճակներում կամ Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ օտարերկրյա պետության կողմից իրականացված ռազմական գործողությունների կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում տուժած անձանց բժշկական օգնության և սպասարկման կազմակերպման կարգի» 2-րդ կետի համաձայն՝ **«Հայաստանի Հանրապետությունում կամ Արցախի Հանրապետությունում հայտարարված արտակարգ իրավիճակներում կամ ռազմական կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում տուժած անձանց (այսուհետ՝ տուժած անձինք) բժշկական օգնությունն ու սպասարկումն իրականացվում է պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով:»:** Սույն կարգավորումն ընդունվել է 2020 թվականի հոկտեմբերի 1-ին՝ ՀՀ կառավարության թիվ N 1625-Ն որոշմամբ, որի վերաբերյալ պաշտոնական պարզաբանում է ներկայացրել նաև ՀՀ

առողջապահության նախարարությունը:<sup>2</sup> Հարկ է նկատել, որ Նախարարության կողմից «տուժած անձ» եզրույթը գործնականում ստանում է լայն մեկնաբանություն, այսինքն՝ տուժած են համարվում ոչ միայն այն անձինք, որոնք, օրինակ՝ ստացել են վնասվածք, այլ նաև նրանք, ովքեր տուժել են նման գործողությունների արդյունքում տեղահանվելով իրենց բնակության վայրերից:

Նշված փոփոխության ուժով տուժած անձը պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով առողջության առաջնային պահպանման ծառայություններ է ստանում իր կողմից կամավոր ընտրված բժշկի մոտ՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2006 թվականի մարտի 30-ի N 420-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով գրանցումից հետո: Տուժած անձին տրամադրվող պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով ամբուլատոր-պոլիկլինիկական բժշկական օգնությունը և սպասարկումը ներառում է նաև Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի մայիսի 30-ի N 642-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով հատկացվող դեղերի տրամադրումը:

Ողջունելի է Նախարարության իրականացրած քայլը, սակայն ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությանը դիմած Արցախի քաղաքացիների բողոքների ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ նրանք հիմնականում տեղեկացված չեն անվճար բուժօգնության պայմաններին, ինչպես նաև ընթացակարգին, որն էլ խոչընդոտել է առողջության պահպանման իրավունքի իրացմանը:

Այսպես, Արցախից բնակիչ 36-ամյա երկրորդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձը տառապում է քաղցկեղ հիվանդությամբ: Նրան նշանակված է քիմիաթերապիա: Առաջին կուրսն ստացել է Ստեփանակերտի բժշկական կենտրոնում: Հաջորդը չի կարողացել ստանալ Արցախից տարհանվելու պատճառով: Հայաստանում դիմել է Վ. Ա. Ֆանարջյանի անվան Ուռուցքաբանության ազգային կենտրոն, որտեղ առաջարկվել է գնել նշանակված դեղորայքը՝ երեք անուն դեղ (կարբոպլատին, պակլիտաքսել, զոլեդրանաթթու) և ստանալ բուժօգնությունը: Պացիենտը դեղորայքը գնել է բարեգործի օգնությամբ և ստացել քիմիաթերապիան: Դեղերի համար վճարել է ընդհանուր 82.000 ՀՀ դրամ:

Այստեղ պետք է նկատել, որ քիմիաթերապիայի յուրաքանչյուր կուրսի համար պետությունը վճարում է 60.000 ՀՀ դրամ, գերազանցելու դեպքում վճարում է պացիենտը: Նշանակված երկու անուն դեղորայքն առկա է ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկում, իսկ մեկը՝

---

<sup>2</sup> Տե՛ս ՀՀ առողջապահության նախարարության հրապարակումը, <https://www.moh.am/?section=news%2Fopen&id=143&nid=3870&pagen=23&fbclid=IwAR3iNqnBrvTUtQygD5YqMajJdTNb6f5Vn2ni8dggvfHe8dmagGrIptL6h7Q#1/3228>

առկա չէ, պետք է գնի պացիենտը, որի գինը տատանվում է 19.000-50.000 ՀՀ դրամի սահմաններում:

Այսպիսով, տվյալ դեպքում անձն իրազեկված չի եղել, որ 2 անուն դեղորայքը կարող էր ստանալ անվճար կամ օգտվել պետության կողմից քիմիաթերապիայի կուրսի համար տրվող փոխհատուցումից առավել ևս այն դեպքում, երբ հանդիսանում է երկրորդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված մեկ այլ դիմումով պատերազմի կամավոր մասնակիցը տեղեկացրել է, որ վիրավորում է ստացել: Ստացիոնար պայմաններով պետական պատվերի շրջանակներում բուժօգնություն է ստացել Երևանի թիվ 2 բժշկական միավորում ՓԲԸ-ում: Այնուհետև նշանակվել է դեղորայք, և խորհուրդ տրվել նյարդաբանի հսկողություն: Բողոք ներկայացրած անձը տեղեկացրել է, որ դիմել է Չարենցավանի պոլիկլինիկա նշանակված դեղորայքը ստանալու համար, սակայն մերժվել է դեղորայք ստացող անձանց խմբին չպատկանելու պատճառով:

**Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչը պոլիկլինիկայի տնօրենին պարզաբանել է, որ ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշման հավելված 12-ով սահմանված է ՀՀ նկատմամբ օտարերկրյա պետության կողմից իրականացված ռազմական գործողությունների կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում տուժած անձանց բժշկական օգնության և սպասարկման կազմակերպման կարգը:** Մասնավորապես, համաձայն այդ կարգի՝ տուժած անձին տրամադրվող պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով ամբուլատոր-պոլիկլինիկական բժշկական օգնությունը և սպասարկումը ներառում է նաև Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի մայիսի 30-ի N 642-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով հատկացվող դեղերի տրամադրումը: Այս ամենից հետո տնօրենը հայտնել է պատրաստակամություն դեղորայք տրամադրելու հարցում: **Հետագայում բողոք ներկայացրած անձը տեղեկացրել է, որ ստացել է դեղորայքը և հայտնել շնորհակալություն Պաշտպանին:**

Ողջունելի է տուժած անձանց կամ դեղեր ստանալու իրավունք ունեցող անձանց դեղերի տրամադրման նախատեսումը Նախարարության կողմից իրավական ակտում փոփոխություն կատարելու արդյունքում: Սակայն այստեղ էլ խնդիր է արձանագրվել, որ դրանք ստանալու իրավունք ունեցող անձանց Հայաստանում կարող են հատկացվել միայն ՀՀ առողջապահության նախարարի 2018 թվականի մարտի 17-ի N 07-Ն հրամանի հավելվածով հաստատված ցանկում ներառված դեղերը, որոնք տարբերվում են Արցախի հիմնական դեղերի ցանկից (ԼՂՀ առողջապահության նախարարության 2005 թվականի մարտի 22-ի թիվ 32 հրամանով սահմանված): **Արդյունքում, եղել են դեպքեր, երբ**

**Հայաստան եկած Արցախի քաղաքացիներին դեղեր չեն տրամադրվել ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկում անհրաժեշտ դեղը բացակայելու պատճառով: Այսինքն, փոփոխություն կատարելիս դա հաշվի չի առնվել:**

ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու ուժով՝ տուժած անձանց բժշկական օգնության ու սպասարկման ապահովումը պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով իրականացվում է անձը հաստատող փաստաթղթով: Տուժած անձի՝ անձը հաստատող փաստաթղթերի բացակայության դեպքում հիմք է ընդունվում ՀՀ ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչության կողմից տրամադրված՝ ժամանակավորապես տրվող՝ անձը (ինքնությունը) հաստատող փաստաթուղթը: ՀՀ ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչության կողմից նախատեսված փաստաթղթերը տրամադրելու անհնարինության դեպքում տուժած անձի բժշկական օգնությունը և սպասարկումն իրականացվում է Որոշման N 2 հավելվածի 9.3-րդ կետով սահմանված կարգով: Այսպես, 9.3-րդ կետը սահմանում է հետևյալը.

*ՀՀ առողջապահության նախարարը հաստատում է յուրաքանչյուր տարվա համար ուղեգրող հանձնաժողովին տրամադրվող քվոտաների քանակը և առավելագույն գումարի չափաքանակը: Ընդ որում, ուղեգրող հանձնաժողովի կողմից ուղեգրերը տրամադրվում են հաստատված քվոտաների քանակի շրջանակներում, սակայն ոչ ավելի, քան յուրաքանչյուր ուղեգրող հանձնաժողովի համար հաստատված առավելագույն գումարը: Նախարարը քվոտաների 10 տոկոսի չափով, բայց ոչ ավելի, քան 30 մլն դրամը, կարող է ձևավորել հանձնաժողով, որի ձևավորման կարգը, կազմն ու գործունեության ընթացակարգը հաստատում է նախարարը: Ուղեգրող հանձնաժողովին տրամադրված քվոտայի սպառման դեպքում տվյալ տարվա համար ուղեգրող հանձնաժողովը լրացուցիչ քվոտավորվում է նախարարի կողմից:*

Այս փոփոխությունը նախատեսելով՝ լիազոր մարմինն ի նկատի է ունեցել, որ նախատեսված փաստաթղթերը ներկայացնելու անհնարինության դեպքում անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման համար ուղեգիր կարող է տրամադրվել Հայաստանի Հանրապետության տարածքում տեղակայված պոլիկլինիկական բժշկական օգնություն տրամադրող կազմակերպություններում մշտական գործող ուղեգրող հանձնաժողովների կողմից: Քվոտաների սպառման դեպքում լրացուցիչ քվոտաներ տրամադրվում Առողջապահության նախարարի կողմից: **Իրավական ակտի այս դրույթը տարբերակումների տեղ է տալիս:**

**Այսպիսով, ելնելով անհրաժեշտությունից՝ առաջարկվում է՝**



1. Տարածել տեղեկություն Արցախում ռազմական գործողությունների պատճառով Հայաստան եկած Արցախի քաղաքացիների, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում կամ Արցախում հայտարարված արտակարգ իրավիճակներում կամ ռազմական կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում տուժած անձանց բժշկական օգնության ու սպասարկման ապահովումը պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով իրականացնելու մասին:

2. ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկը համալրել այնպիսի դեղերով, որոնք առկա են Արցախի հիմնական դեղերի ցանկում:

3. ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշման հավելված 12-ով հաստատված կարգի 8-րդ կետը պարզեցնել տարրնկալումները բացառելու նպատակով:

2) Կացարաններում Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց առողջության պահպանման իրավունքի ապահովումը և Նոր կորոնավիրուսային համավարակը (Covid-19)

Կորոնավիրուսային համավարակը (Covid-19) նոր մարտահրավեր է մարդու իրավունքների համակարգի համար: Դրա դեմ պայքարի և տարածման կանխարգելման, այսինքն՝ մարդկանց կյանքի ու առողջության պահպանման իրավունքի ապահովման նպատակով սահմանափակվում են հիմնարար իրավունքներ և ազատություններ: Ստեղծված իրավիճակում կարևոր դերակատարություն ունեն առողջապահական համակարգերը, որոնց առաքելությունն է սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում առավելագույն կյանքեր փրկելը: Այդուամենայնիվ, հաշվի առնելով վիրուսի տարածման եղանակները, անհրաժեշտ է ցուցաբերել բարձր սոցիալական պատասխանատվություն և պահպանել համավարակի տարածման կանխարգելման կանոնները:

Համավարակի տարածման կանխարգելման առումով մեծ է նաև այն պետական հաստատությունների դերակատարությունը, որտեղ բնակվում, պահվում են պետության հոգածության տակ գտնվող մարդիկ: Նման հաստատություններից են, օրինակ՝ նրանք, որտեղ բնակվում են Արցախից տեղահանված անձինք:

Այդ հաստատություններ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների կատարած այցերի ընթացքում ուսումնասիրության են ենթարկվել նաև Կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) տարածման կանխարգելմանն ուղղված պայմանները և անհրաժեշտ միջոցառումների ձեռնարկումը: Այցի ընթացքում այս առումով վեր են հանվել որոշ խնդիրներ:

**Մասնավորապես, բժշկական օգնության և սպասարկման հետ կապված արձանագրվել է, որ կացարանում նախատեսված չէ մեկուսարան վարակիչ հիվանդությունների կասկած լինելու դեպքում քաղաքացուն առանձնացնելու նպատակով: Կացարանում առկա չէ նաև առանձին բուժկետ:**

Բուժօգնությունն իրականացվում է մեկ բժշկի օգնությամբ, որը կենտրոնում է լինում մինչև ժամը 20:00-ն, իսկ գիշերն այցելում է ըստ անհրաժեշտության: Բժիշկն իր աշխատանքն իրականացնում է ընդհանուր ընդունարանում (սպասասրահում): Առաջնային բժշկական օգնությունն ու զննումն իրականացվում է միայն առողջական գանգատ ունեցողների նկատմամբ:

Հարկ է նկատել, որ բժշկական օգնություն, ինչպես նաև դեղորայք տրամադրելու վերաբերյալ մատյաններ չեն վարվում և որևէ տեղ չեն արձանագրվում: Հետագայում այլ վայրում անձի բժշկական օգնություն ստանալու անհրաժեշտությունն ու ծավալը գնահատելիս առկա չի լինում անձի առողջական վիճակի և ստացված բժշկական օգնության պատմություն:

**Կարևոր է, որ կացարանում մարդկանց տվյալները գրանցելիս Միգրացիոն ծառայության աշխատակիցները տրամադրում են մոտակա պոլիկլինիկա այցերի հնարավորության մասին ուղղորդող թերթիկներ՝ ըստ Կառավարության որոշման վերը նշված փոփոխության: Մինչդեռ, բազմանդամ ընտանիքները դժվարություններ են ունենում պոլիկլինիկա այցելելու հարցում՝ կապված ընտանիքի բժշկական օգնության կարիք չունեցող անդամներին առանց խնամքի թողնելու կամ այցելության անհնարինության այլ պատճառներով: Արդյունքում, առողջական խնդիրներ ունեցող անձը չի ստանում անհրաժեշտ բժշկական օգնություն: Մեկ այլ խնդիր է ուղղորդման դեպքում անձի բժշկական ծառայության ստացման հետևողականության կամ այդ մասին պատասխանատուների հավաստիացման մեխանիզմների բացակայությունը:**

Ավելին, արձանագրվել են դեպքեր, երբ ոչ բոլոր կացարաններում են պահպանվել համաճարակային անվտանգության կանոնները: Օրինակ՝ առկա չեն եղել ախտահանիչ պարագաներ, չեն եղել առանձնացված մեկուսարաններ անհրաժեշտության դեպքում անձի ինքնամեկուսացումը կամ մեկուսացումը կազմակերպելու համար, ինչը հատկապես վտանգավոր է Նոր կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) աճող դեպքերի պայմաններում:

**Անհրաժեշտ է կացարաններում նախատեսել ախտահանիչ նյութեր ու մեկուսարաններ և բոլոր բնակիչներին, բացի ջերմաչափումից, անխտիր ենթարկել արտաքին բժշկական զննության:**

**Անհրաժեշտ է կացարաններում ապահովել բժշկի շուրջօրյա հասանելիություն, ինչը կարևոր է, քանի որ մարդիկ կացարան ժամանում են նաև գիշերային ժամերին կամ բժշկական օգնության անհրաժեշտություն առաջ է գալիս նաև այդ ժամերին:**

**Անհրաժեշտ է նախատեսել բուժօգնության, այդ թվում դեղորայքի տրամադրման արձանագրման մատյաններ:**

### **3. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց աշխատանքային իրավունքների ապահովումը**

Աշխատանքը և դրա միջոցով ապրուստի միջոցներ վաստակելու իրավունքը մարդու բարեկեցիկ և արժանապատիվ կյանքի ապահովման կարևոր երաշխիքներ են, որոնք պետք է հավասար հիմունքներով հասանելի լինեն բոլորին:

2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին Ադրբեջանի կողմից սանձազերծված պատերազմի հետևանքով մեծ թվով Արցախից տեղահանված մարդիկ իրենց բնակավայրերի հետ միասին կորցրել են իրենց աշխատանքը և գումար վաստակելու հնարավորությունները: Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանցից շատերը ողջամտորեն կորցրել են իրենց գործատուների կամ աշխատողների հետ նախկինում ձևավորված աշխատանքային հարաբերությունները, ինչով պայմանավորված առաջանում են բնակչության մի շարք սոցիալական ապահովածության և այլ խնդիրներ: Դրա հետ մեկտեղ, նշված խնդիրը ճգնաժամային իրավիճակում սոցիալական և հոգեբանական բարձր լարվածություն է առաջացնում, ինչը չափազանց խնդրահարույց է:

Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց աշխատանքային իրավունքների ապահովումը, աշխատանքային հարաբերություններ ձևավորելու հարցում վերջիններիս համակարգված աջակցության ցուցաբերումը կրում է խիստ կարևոր բնույթ, ինչում պետությունը պետք է գործադրի անհրաժեշտ ջանքեր:

Թեև Արցախից տեղահանված անձանց համար իրականացվում են սոցիալական աջակցության ծրագրեր, այդ թվում՝ միանվագ դրամական օգնության տրամադրում<sup>3</sup>, այնուամենայնիվ դրանք ուղղված չեն վերջիններիս սոցիալական ապահովածության խնդիրների և կարիքների առնչությամբ երկարաժամկետ և հեռանկարային լուծմանը: Այս առումով կարևոր է ներդնել այնպիսի մեխանիզմներ, որոնց արդյունքում Արցախից տեղահանված մեծ թվով գործազուրկ քաղաքացիների հնարավորություն կընձեռվի ձևավորել աշխատանքային հարաբերություններ՝ կարիքները սեփական միջոցներով

<sup>3</sup> Տե՛ս սույն բաժնի 1-ին գլուխը:

ապահովելու երաշխիքներ ստեղծելու նպատակով: Դրա հետ մեկտեղ, առանցքային նշանակություն ունի Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց ձեռնարկատիրությամբ զբաղվելու նպաստավոր պայմանների և հնարավորությունների ստեղծմանն ուղղված քաղաքականության մշակումը և դրա գործադրումը:

Պետք է նշել նաև, որ մի շարք մասնավոր կազմակերպություններ Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց հետ ձևավորել են որոշակի կամ անորոշ ժամանակահատվածով աշխատանքային հարաբերություններ, սակայն դրանց ծավալը ողջամտորեն չի կարող սպառիչ լինել Արցախից տեղահանված բոլոր գործազուրկ անձանց կարիքները բավարարելու համար: Հետևաբար, աշխատանքային հարաբերություններ ձևավորելու աջակցմանն ուղղված, պետության կողմից մշակված միասնական քաղաքականության մշակումը և դրա իրականացումը չափազանց կարևոր գործոններ են:

Այս կապակցությամբ հարկ է անդրադառնալ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 17-ի N 2061-Լ որոշմանը, որի հավելվածով հաստատվել է «Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի Հանրապետության գործազուրկ քաղաքացիների ժամանակավոր զբաղվածության ապահովման միջոցառումը»: Նշված միջոցառմամբ նախատեսվում է առավելագույնը երեք ամիս տևողությամբ վարձատրվող հասարակական աշխատանքների կազմակերպման ծրագրի պայմանների հիման վրա համայնքների ղեկավարների կամ նրանց ներկայացուցիչների կողմից միջոցառման շահառուների հետ կնքել աշխատանքային կամ քաղաքացիաիրավական պայմանագիր: Նույն միջոցառման շրջանակներում նախատեսվում է վարձատրվող հասարակական աշխատանքներում ընդգրկված շահառուին օժանդակ աշխատանքներ կատարելու համար մեկ աշխատանքային օրվա դիմաց վճարել 8,000 ՀՀ դրամ՝ ներառյալ եկամտային հարկը, դրոշմանիշային վճարը, ինչպես նաև օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նպատակային սոցիալական վճարը:

Այնուամենայնիվ, ՀՀ կառավարության հիշյալ որոշմամբ առաջարկվող աջակցությունը բավականին սահմանափակ է և ուղղված չէ ընդհանուր խնդրի համակարգային լուծմանը: Դրանով հաշվի չեն առնվել մի շարք առանցքային նշանակության հանգամանքներ, օրինակ՝ միջոցառման շրջանակներում օժանդակ աշխատանքները ենթադրում են այնպիսի աշխատանքներ, որոնք չեն պահանջում մասնագիտական որոշակի հմտություններ: **Մինչդեռ, կոնկրետ աշխատանքների կատարմանը ներգրավելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել անձանց մասնագիտական հմտությունները և կարողությունները՝ որպես նրանց արժևորման լրացուցիչ երաշխիք, ինչպես նաև աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման գործոն:**

Խնդրահարույց է նաև միջոցառման շահառուների սահմանափակ շրջանակը, քանի որ միջոցառումից օգտվելու պարտադիր պայման է սահմանվել Արցախի քաղաքացի լինելը: **Հետևաբար, երկար տարիներ Արցախում բնակված, այնտեղ փաստացի հաշվառված, սակայն ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող անձինք չեն կարող հանդիսանալ նշված միջոցառման շահառու, թեև նրանք նույնպես տեղահանվել են Հայաստան:**

Դրա հետ մեկտեղ, առաջարկվող աջակցության կապակցությամբ պետք է նշել, որ երկրում ստեղծված իրավիճակի հաշվառմամբ՝ վարձատրվող հասարակական աշխատանքների կազմակերպման առավելագույն ժամկետ սահմանելուն զուգահեռ **անհրաժեշտ է նաև նախատեսել, ըստ իրավիճակի՝ այդ ժամկետը երկարաձգելու հնարավորություն ևս:**

Միևնույն ժամանակ, հարկ է անդրադառնալ նաև ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 17-ի N 2067-Լ որոշման հավելվածով հաստատված «Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի Հանրապետության գործազուրկ քաղաքացիների աշխատանքային փորձ ձեռք բերելու համար աջակցության միջոցառմանը»:

Նշված միջոցառումով առաջարկվում է Արցախից Հայաստան տեղահանված գործազուրկ քաղաքացիների աշխատանքային փորձ ձեռք բերելու նպատակով վերջիններիս վճարել ամսական աշխատավարձ՝ 100,000 ՀՀ դրամի չափով, ինչպես նաև գործատուին վճարել գործազուրկ անձի աշխատավարձից հաշվարկվող եկամտային հարկը, դրոշմանիշային վճարը և օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նպատակային սոցիալական վճարը: Բացի այդ, նախատեսվում է նաև գործատուի մոտ աշխատանքային փորձի ձեռքբերման գործընթացը կազմակերպող մասնագետին ամսական կտրվածքով վճարել 34,000 ՀՀ դրամ:

ՀՀ կառավարության հիշյալ որոշումը քննարկվող խնդրի լիարժեք լուծում նույնպես չի կարող հանդիսանալ՝ հաշվի առնելով դրա կիրառման ծավալները, ինչպես նաև կարգավորման առարկայից բխող այն հարցերը, որոնք կարգավորում չեն ստացել: Մասնավորապես, ՀՀ կառավարության նշված որոշմամբ բավարար չափով հստակեցված չէ «աշխատանքային փորձ ձեռք բերել» երևույթի էությունը: Այնուամենայնիվ, ըստ նշված որոշման հավելվածի 3-րդ կետի՝ *միջոցառման շրջանակներում գործազուրկ է համարվում այն իրավաբանական անձը կամ անհատ ձեռնարկատերը, որը շահառուի հետ կնքում է աշխատանքային պայմանագիր, հետևաբար սուբյեկտների միջև ձևավորվելու են աշխատանքային հարաբերություններ:* Ստացվում է, որ միջոցառման տրամաբանության ներքո «աշխատանքային փորձ ձեռք բերելը» ենթադրում է հենց աշխատանք, և ոչ

վերապատրաստում կամ ուսուցում: Նշվածը խնդրահարույց է այն հաշվառմամբ, որ «աշխատանքային փորձ ձեռք բերելու» գործընթացի անվան տակ շահառուն որպես աշխատավարձ ստանալու է 100,000 ՀՀ դրամ գումար այն դեպքում, երբ նույն ծավալի ու բնույթի աշխատանք կատարելիս կարող էր ավելի բարձր վարձատրվել:

Վերոգրյալը վկայում է այն մասին, որ ՀՀ կառավարության հիշյալ որոշումները սահմանափակ ծավալով են անդրադառնում Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց աշխատանքով ապահովելու խնդրի լիարժեք լուծմանը: Նշված իրավական ակտերը դեռևս նախագծային փուլում ներկայացվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ, ինչի կապակցությամբ պետական իրավասու մարմինն են ներկայացվել Պաշտպանի աշխատակազմի դիտարկումները և առաջարկությունները:

**Վերոգրյալի լույսի ներքո անհրաժեշտ է նախևառաջ իրականացնել տեղահանված անձանց կարիքների գնահատում, և համապատասխան ուսումնասիրությունների արդյունքում մշակել վերջիններիս աշխատանքով ապահովելու, ինչպես նաև աշխատանքային հարաբերություններ ձևավորելու հարցում աջակցություն ցուցաբերելու համակարգված քաղաքականություն, որով կնախատեսվեն խնդրի լուծմանն ուղղված ամբողջական և արդյունավետ կառուցակարգեր:**

Նշված քաղաքականության մշակման ընթացքում կարևոր է հաշվի առնել բոլոր հնարավոր տարբերակները: Այսպես, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներում բարձրացված խնդիրների ուսումնասիրությունից հետևում է, որ համայնքային և պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններում առկա է հաստիքների համալրման խնդիր (օրինակ՝ ուսուցչի օգնականի և այլն): **Այսպիսի հնարավորությունները նույնպես պետք է հաշվի առնվեն և առաջարկվեն տեղահանված անձանց շրջանակում համապատասխան մասնագետներին, ովքեր կիրականացնեն մասնագիտական աշխատանք:** Նման մոտեցման գրագետ ցուցաբերումը կարող է երկուստեք շահավետ լինել, դրական ազդեցություն կրել Արցախից տեղահանված անձանց մասնագիտական զարգացման վրա, բարձրացնել աշխատանքի արդյունավետությունը և հիմք հանդիսանալ հետագայում անձանց աշխատանքային հարաբերությունները շարունակելու համար:

**Միևնույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ անհրաժեշտ է Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց շրջանում և, առհասարակ, լայն հասարակությունում (այդ թվում՝ հնարավոր գործատուների շրջանում) իրականացնել ինչպես գործող աջակցության մեխանիզմների և միջոցառումների, այնպես էլ նախատեսվող կառուցակարգերի և հնարավորությունների վերաբերյալ պատշաճ իրազեկման աշխատանքներ՝ դրանց արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով:**

#### **4. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց կրթության իրավունքի ապահովումը**

Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց իրավունքների ապահովման համատեքստում հատկապես կարևոր և զգայուն հարց է երեխաների կրթության իրավունքի ապահովման խնդիրը: Հարկադրված լքելով իրենց հայրենիքը, որտեղ երեխաներն ապահովված են եղել կրթություն ստանալու հնարավորություններով՝ վերջիններս բախվում են իրենց կրթության կազմակերպման հետ կապված մի շարք խնդիրների:

Արցախի մարդու իրավունքների հանձնակատարի 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ին հրապարակած արտահերթ գեկույցում արձանագրվել է, որ ռազմական գործողությունների արդյունքում Արցախից տեղահանվել է մոտ 40,000 երեխա<sup>4</sup>: ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության հրապարակած տեղեկության համաձայն՝ Արցախի ավելի քան 24,000 երեխա զրկվել է կրթության իրավունքն իրացնելու հնարավորությունից՝ դպրոց հաճախելուց<sup>5</sup>:

Հիշյալ խնդիրների վերհանման և Արցախից Հայաստան տեղահանված երեխաների կարիքների գնահատման նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի իրավասու ներկայացուցիչներն այցելել են Հայաստանում ժամանակավորապես բնակվող Արցախից տեղահանված անձանց և առանձնազրույցներ են ունեցել վերջիններիս հետ: Ուսումնասիրությունների հետ մեկտեղ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները կրթության իրավունքի իրացման առնչությամբ տրամադրել են իրավաբանական խորհրդատվություն և կատարել են իրազեկման աշխատանքներ:

Այցերի ամփոփման և համապատասխան ուսումնասիրությունների արդյունքում վեր են հանվել Արցախից Հայաստան տեղահանված երեխաներին կրթությամբ ապահովելու մի շարք գործնական խնդիրներ, որոնք պահանջում են միասնական քաղաքականության մշակում և համակարգային լուծումներ: Հիշյալ խնդիրները հիմնականում վերաբերում են հետևյալ հարցերին.

---

<sup>4</sup> Տե՛ս

[https://artsakhombuds.am/en/document/766?fbclid=IwAR0sCVvQ4sfFJOerUBNeSJfswq0s4YgQfUZNplmRIAZ8Aw9EA9dwD\\_NSCc](https://artsakhombuds.am/en/document/766?fbclid=IwAR0sCVvQ4sfFJOerUBNeSJfswq0s4YgQfUZNplmRIAZ8Aw9EA9dwD_NSCc) կայքէջում, էջ 19:

<sup>5</sup> Տե՛ս <https://escs.am/am/news/7292?fbclid=IwAR2gTSVOYMQy1fyvJ2D7NjTLlr7PGaU-H3VSDop4pL-074C9Ef1ZVJUFUqo> կայքէջում:

- 1) կրթության իրավունքի իրացման հնարավորությունների վերաբերյալ իրազեկման ցածր մակարդակ,
- 2) դպրոցների գերծանրաբեռնվածություն,
- 3) Արցախից ժամանած բոլոր երեխաներին՝ դպրոցական հագուստով, պայուսակով, պարագաներով և դասագրքերով ապահովելու անհրաժեշտություն,
- 4) հեռավար եղանակով ուսուցումը կազմակերպելու համար հեռահաղորդակցության միջոցների և ինտերնետային կապի բացակայություն,
- 5) կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքների գնահատման անհրաժեշտություն,
- 6) բնակության վայրից հեռու տեղակայված դպրոցների տրանսպորտային հասանելիություն,
- 7) Արցախից տեղահանված ուսանողների, քոլեջում կամ ուսումնարանում սովորած երեխաների կրթության իրավունքի իրացման ապահովման խնդիր և այլն:

Թվարկված խնդիրները և դրանց լուծմանն ուղղված առաջարկություններն ամփոփ ներկայացված են ստորև: Հարկ է նաև նշել, որ հիշյալ խնդիրները քննարկվել են ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության և ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ներկայացուցիչների հետ: Միևնույն ժամանակ, վերոնշված խնդիրների կապակցությամբ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի և ԱՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից համատեղ գրություն է հասցեագրվել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն:

1) *Կրթության իրավունքի իրացման հնարավորությունների վերաբերյալ իրազեկման աշխատանքների անհրաժեշտություն*

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների կողմից իրականացված այցերի ընթացքում արձանագրվել է, որ Արցախից տեղահանված ոչ բոլոր երեխաներն են Հայաստանում հաճախում կամ արձակուրդի ավարտից հետո նախատեսում հաճախել դպրոց՝ կրթության իրավունքի իրացումն ապահովելու հնարավորության վերաբերյալ իրազեկվածության պակասի, հնարավորին սեղմ ժամկետներում Արցախ վերադառնալու մտադրության, ծնողների կողմից երեխաների անվտանգության համար անհանգստանալու և այլ պատճառներով: Որոշ երեխաներ կտրականապես հրաժարվել են Հայաստանում հաճախել դպրոց՝ ցանկանալով կրթությունը շարունակել միայն Արցախում:



Հիշյալ հարցերի առնչությամբ Պաշտպանի ներկայացուցիչները քննարկումներ են անցկացրել երեխաների և նրանց ծնողների հետ: Վերջիններիս ներկայացվել է երեխաների կրթության իրավունքի իրացման կարևորությունը և, առհասարակ, կրթության դերը երեխայի կյանքում, ինչի արդյունքում ծնողներից շատերը համաձայնել են իրենց երեխաներին թույլատրել հաճախել դպրոց:

Դրա հետ մեկտեղ, այցերի ընթացքում երեխաները և նրանց ծնողները տեղեկացվել են, որ երեխաների կրթության իրավունքի իրացումն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է դիմել իրենց ժամանակավոր բնակության վայրին առավել մոտ գտնվող դպրոց: Առկա կարգավորումների պայմաններում անխոչընդոտ կերպով պետք է ապահովվի նրանց կրթության իրավունքի իրացումը, եթե նույնիսկ բացակայում են համապատասխան փաստաթղթերը:

Այնուամենայնիվ, այցերի արդյունքները վկայում են, որ Արցախից Հայաստան տեղահանված երեխաների և նրանց ծնողների շրջանում առկա է կրթության իրավունքն իրացնելու գործող հնարավորությունների վերաբերյալ իրազեկման խիստ անհրաժեշտություն, հատկապես՝ Հայաստանում կրթությունից կտրականապես հրաժարվող երեխաների և նրանց ծնողների շրջանում: **Այս առումով պետք է երեխաներին և ծնողներին իրազեկել նաև կրթության իրավունքի իրացման շարունակականության կարևորության, ինչպես նաև ստեղծված բարդ իրավիճակում երեխաների հոգեբանական վիճակի վրա դասերին մասնակցության դրական ազդեցության վերաբերյալ: Հիշյալ իրազեկման աշխատանքների արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով հատկապես կարևոր է համապատասխան մասնագետների՝ մանկավարժների, հոգեբանների և սոցիալական աշխատողների գործուն ներգրավվածությունը:**

## 2) Դպրոցների գերծանրաբեռնվածություն

Գործող պայմաններում ողջամտորեն կարող է առաջանալ դպրոցների գերծանրաբեռնվածություն՝ պայմանավորված Արցախից տեղահանված մեծ թվով երեխաների կողմից տարբեր համայնքներում գտնվող հանրակրթական ուսումնական հաստատություններ հաճախելու հանգամանքով: Խնդիրն առավել արդիական է հատկապես այն համայնքներում, որտեղ գործում է միայն մեկ կամ առավելագույնը երկու դպրոց, սակայն այնտեղ Արցախից տեղահանվել են մեծ թվով երեխաներ:

Սկզբունքորեն պետք է բացառվեն երեխայի կրթությունից դուրս մնալու հնարավոր դեպքերը: Ուստի, քննարկվող խնդիրը պահանջում է կրթական գործող հնարավորությունների, մասնագիտական համալրվածության և առկա ռեսուրսների գնահատում, ինչպես նաև դրանց արդյունքների համադրում Արցախից տեղահանված երեխաների կարիքների հետ: **Այսինքն, դպրոցների գերծանրաբեռնվածության խնդրից խուսափելու նպատակով պետք է Արցախից տեղահանված անձանց տեղավորումը կազմակերպելիս նախապես հաշվի առնել տվյալ համայնքներում գործող դպրոցների քանակը, դրանց ֆինանսական, անձնակազմի հնարավորությունները, խնդրահարույց այլ հարցերը, և դրանք համադրել տվյալ համայնք տեղահանվող երեխաների թվի հետ, ինչի արդյունքում համապատասխան տեղաբաշխումը հնարավոր կլինի իրականացնել՝ հաշվի առնելով երեխաներին կրթության իրավունքի իրացման հնարավորությունների ապահովումը:** Նման եղանակով հնարավոր կլինի պատշաճ կարգով ապահովել Արցախից տեղահանված բոլոր երեխաների կրթության իրավունքի իրացումը՝ ապահովելով դրա արդյունավետությունը:

Միևնույն ժամանակ, պետք է հաշվի առնել նաև դպրոցներում անձնակազմի հնարավորությունները: Բնականաբար, Արցախից տեղահանված մեծ թվով երեխաների կողմից դպրոցներ հաճախելու ժամանակ էականապես կբարձրանա ուսուցիչների ծանրաբեռնվածությունը, ինչի պարագայում տրամադրվող կրթության որակը և երեխաների նկատմամբ անհատական մոտեցման ցուցաբերումը կարող է ողջամտորեն նվազել, ինչը չափազանց խնդրահարույց է: Պետք է նաև ընդգծել, որ Արցախից տեղահանված երեխաների մոտ դպրոց հաճախելիս հնարավոր է առաջանան նաև հոգեբանական դժվարություններ, որոնք հաղթահարելու համար անհրաժեշտ են լինելու վերջիններիս հետ լրացուցիչ աշխատանքների իրականացում:

**Այս առումով հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների ուսուցչական անձնակազմին աջակցություն ցուցաբերելու նպատակով անհրաժեշտ է օգտագործել նաև Արցախից տեղահանված մանկավարժների ներուժը և նրանց ևս ներգրավել ուսումնական գործընթացում:**

3) Արցախից տեղահանված բոլոր երեխաներին՝ դպրոցական հագուստով, պայուսակով, պարագաներով և դասագրքերով ապահովելու անհրաժեշտություն

Պաշտպանի ներկայացուցիչները պարզել են նաև, որ Արցախից տեղահանված գրեթե բոլոր երեխաներն ունեն դպրոցական հագուստի, պայուսակի, պարագաների և դասագրքերի կարիք՝ հաշվի առնելով, որ նրանց տարհանումն Արցախից կազմակերպվել է

հրատապ կարգով: Այս պատճառով ծնողները երեխաներին դպրոց ուղարկելու, ինչպես նաև երեխաները դպրոց հաճախելու հարցում ունեն որոշակի կաշկանդվածություն:

Երեխաներին անհրաժեշտ դպրոցական պարագաներով ապահովելու հարցը վերապահված է մարզպետարաններին և համայնքապետարաններին, սակայն Պաշտպանի ներկայացուցիչների այցերի ընթացքում խնդիրը եղել է արդիական: Չնայած, որ որոշ համայնքների ղեկավարներ հայտնել են իրենց պատրաստակամությունը խնդիրը կարգավորելու հարցում, այնուամենայնիվ, այցերի ընթացքում պարզ է դարձել, որ երեխաներին դպրոցական պարագաներով ապահովելու հարցով հիմնականում զբաղվում են մասնավոր անձինք և կազմակերպություններ՝ կամավորության սկզբունքով:

Հարկ է նշել նաև, որ հաշվի առնելով Արցախից մեծ թվով երեխաների՝ Հայաստանի Հանրապետություն տեղահանվելու հանգամանքը, բոլոր երեխաներին ուսումնական դասագրքերով ապահովելիս կարող են առաջանալ խնդիրներ՝ պայմանավորված անհրաժեշտ դասագրքերի ոչ բավարար քանակով: Այս պարագայում կարող է առաջանալ դասագրքերի լրացուցիչ տպագրության անհրաժեշտություն, ինչպես այլընտրանքային միջոցներ կիրառելու անհրաժեշտություն (էլեկտրոնային հարթակներ և այլն):

**Ուստի, պետք է միասնական և համակարգված կերպով գնահատել Արցախից տեղահանված երեխաների կարիքները, ինչի հիման վրա վերջիններիս ապահովել անհրաժեշտ պարագաներով և դասագրքերով՝ անհրաժեշտության դեպքում կիրառելով նաև այլընտրանքային միջոցներ:**

*4) Հեռավար եղանակով ուսուցումը կազմակերպելու համար հեռահաղորդակցության միջոցների և ինտերնետային կապի բացակայություն*

Այցերի ընթացքում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել արձակուրդի ավարտից հետո հեռավար ուսուցմանն անցնելու դեպքում երեխաների կրթության իրավունքի իրացման հնարավորություններին և խնդիրներին: Պաշտպանի ներկայացուցիչներն արձանագրել են, որ երեխաների մեծ մասը թեև ցանկանում է մասնակցել դասերին, այնուամենայնիվ, հեռավար եղանակով կրթության կազմակերպման համար գրեթե բոլորն ապահովված չեն համապատասխան հեռահաղորդակցության միջոցներով, ինչպես նաև դասերի համար անհրաժեշտ ինտերնետային կապի ծավալի հասանելիությամբ:

Միևնույն ժամանակ, պետք է նշել, որ հաշվի առնելով ստեղծված իրավիճակով պայմանավորված Արցախից տեղահանված ընտանիքների և երեխաների անհատական

կարիքները, անհրաժեշտ է ցուցաբերել անհատական մոտեցում, և նախատեսել կարիքներին համապատասխան ուսուցման հեռավար և առկա եղանակների միջև ընտրություն կատարելու հնարավորություն:

Այսպես, Արցախից տեղահանված անձանց ժամանակավոր բնակության վայր կատարված այցի ընթացքում երեխաներից մեկը Պաշտպանի ներկայացուցիչներին տեղեկացրել է, որ իր հետ Հայաստան տեղահանված իր՝ տարիքով ավելի փոքր քրոջ և եղբոր խնամքն ինքն է իրականացնում, քանի որ մայրը վերադարձել է Արցախ: Այս պատճառով նույն երեխան հայտնել է, որ իրեն դժվար է լինելու հետևել իր քրոջն ու եղբորը, և միևնույն ժամանակ հաճախել դպրոց, ուստի ինքը նախընտրում է կրթությունը շարունակել հեռավար կարգով, սակայն անհրաժեշտ միջոցներով ապահովված չէ:

**Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ անհրաժեշտ է միասնական քաղաքականության շրջանակներում հեռավար ուսում ստացող երեխաներին ապահովել անհրաժեշտ հեռահաղորդակցության միջոցներով և դասերի անցկացման համար համապատասխան ծավալի ինտերնետային կապով: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է քննարկման առարկա դարձնել Արցախից տեղահանված երեխաների համար ուսուցման հեռավար և առկա եղանակների միջև ընտրություն կատարելու հնարավորություն ընձեռելու հարցը՝ ցուցաբերելով անհատական մոտեցում յուրաքանչյուր իրավիճակին:**

*5) Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքների գնահատման անհրաժեշտություն*

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի դիտարկումները վկայում են, որ Արցախից տեղահանված երեխաների շրջանակում ոչ բոլոր դեպքերում է իրականացվել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքների գնահատում, որի հետևանքով առկա է վերջիններիս կրթությունից դուրս մնալու վտանգ՝ հատկապես հեռավար եղանակով դասերի կազմակերպման դեպքում:

Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ ներկայում երեխաների կարիքների գնահատումը հիմնականում իրականացվում է տեղային մակարդակով, այդ թվում՝ հասարակական կազմակերպությունների միջոցով, և առկա չէ կարիքների գնահատման միասնական և համակարգված գործընթաց:

Խնդրահարույց է նաև Արցախից տեղահանված կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող այն երեխաների կրթության իրավունքի իրացման

ապահովումը, որոնք Արցախում հաճախել են հատուկ դպրոց, սակայն ներկայում իրենց ժամանակավոր բնակության վայրում առկա չէ այնպիսի դպրոց, որտեղ համընդհանուր ներառականության համատեքստում վերջիններիս կրթությունը կազմակերպվի իրենց կարիքներին համապատասխան: Առկա է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների հետ բազմամասնագիտական թիմի կողմից աշխատանք տանելու անհրաժեշտություն:

**Ուստի, պետք է համակարգված եղանակով իրականացնել Արցախից տեղահանված յուրաքանչյուր երեխայի կարիքների գնահատում՝ նրանցից յուրաքանչյուրին ցուցաբերելով անհատական մոտեցում և հաշվի առնելով նրանց՝ հատուկ պայմաններում կրթությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը:**

*6) Բնակության վայրից հեռու տեղակայված դպրոցների տրանսպորտային հասանելիություն*

Չնայած այն հանգամանքին, որ Արցախից տեղահանված երեխաները հիմնականում հաճախում են կամ հաճախելու են իրենց ժամանակավոր բնակության վայրի մոտակայքում գտնվող հանրակրթական ուսումնական հաստատություններ, այնուամենայնիվ, որոշ դեպքերում դպրոցները տեղակայված են երեխաների բնակության վայրից ավելի հեռու, ինչի կապակցությամբ առաջանում է երեխաներին այնտեղ տեղափոխելու և դասերի ավարտից հետո բնակության վայր վերադարձնելու խնդիր: Դրանով պայմանավորված՝ երեխաների համար դպրոց հաճախելը դառնում է խնդրահարույց, իսկ ծնողների համար՝ իրենց երեխաների անվտանգության համար մտահոգվելու պատճառ:

Որոշ ժամանակավոր բնակության վայրեր, օրինակ՝ «Ակունքի դրախտ» հյուրանոցային համալիրը կազմակերպվում է երեխաների տրանսպորտային միջոցներով տեղափոխումը տարածքային առումով մոտ գտնվող դպրոց: Մի շարք այլ կազմակերպություններ և կամավորներ հայտնել են իրենց պատրաստակամությունը դպրոցներ երեխաների տեղափոխումը կազմակերպելու հարցում: **Սակայն դպրոցների տրանսպորտային հասանելիության հարցը պետք է ստանա համակարգային և միասնական լուծում:**

*7) Արցախից տեղահանված ուսանողների, քոլեջում կամ ուսումնարանում սովորած երեխաների կրթության իրավունքի իրացման ապահովման խնդիր*

Այցերի ընթացքում Արցախից տեղահանված որոշ անձինք Պաշտպանի ներկայացուցիչներին իրենց մտահոգությունն են հայտնել Արցախի պետական համալսարանում, քոլեջներում և ուսումնական հաստատություններում (օրինակ՝ «Եզնիկ Մոզյան» արհեստագործական ուսումնարան հաստատությունում և Ստեփանակերտի «Գրիգոր Նարեկացի» համալսարանի քոլեջում) իրենց կրթությունը շարունակելու անհնարինության վերաբերյալ:

Բացի այդ, Արցախից տեղահանված որոշ երեխաներ, որոնք այնտեղ ավարտել են 9-րդ դասարանը և չեն շարունակել կրթությունը, ցանկություն են հայտնել հնարավորության պարագայում սովորել որևէ ուսումնարանում կամ քոլեջում: Օրինակ՝ Արցախից տեղահանված անչափահասներից մեկը հայտնել է, որ ավարտել է 9-րդ դասարանը, որից հետո չի շարունակել կրթությունը և հնարավորության դեպքում կցանկանար սովորել որևէ ուսումնարանում՝ «ավտոմեխանիկ» մասնագիտությամբ:

**Այս առումով, անհրաժեշտ է նշված ուսանողներին և երեխաներին ապահովել համապատասխան ուսումնական հաստատություններում իրենց մասնագիտությամբ կրթությունը շարունակելու հնարավորությամբ:**

## **5. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց սեփականության իրավունքի ապահովումը**

Սեպտեմբերի 27-ից սկիզբ առած ռազմական գործողությունների արդյունքում մեծ թվով էթնիկ հայեր զրկվեցին իրենց տների, ինչպես նաև այլ անշարժ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքից: Դա արդյունք էր ինչպես պատերազմի ընթացքում, այնպես էլ դրա ավարտից հետո Ադրբեջանի վերահսկողության տակ տարածքներն անցնելու: Խոսելով վերահսկողության տակ անցնելու մասին՝ թերևս, անհրաժեշտ է դիտարկել դրանից բխող բազում հանգամանքներ, որոնք անհնարին են դարձնում մարդկանց կողմից այդ տարածքներում իրենց սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի տիրապետումը, տնօրինումը և օգտագործումը: Այսինքն, ստեղծված պայմաններում սեփականության իրավունքի իրացման համար նվազագույն պայմանների ապահովումը և անհրաժեշտ ծավալով երաշխիքների ստեղծումը դառնում է անհնարին:

Այսպես, Ադրբեջանում պետական մակարդակում հայատյացության տարածման կառավարման և խրախուսման մասին բազմիցս նշել են Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանները: Դրանց վերաբերյալ հրապարակվել են նաև զեկույցներ,

որտեղ մանրամասն վերլուծության է ենթարկվել էթնիկ հայերի նկատմամբ Ադրբեջանում ատելության խոսքի տարածումը և դրա հետևանքները:<sup>6</sup>

Մասնավորապես, արձանագրվել են ռազմագերիների և քաղաքացիական անձանց գլխատման, մահապատժի և նրանց նկատմամբ խոշտանգման ու վատ վերաբերմունքի այլ դրսևորումների դեպքեր: Կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են տարածվող հայատյացության և ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից իրենց տիրապետության տակ գտնվող անձանց գերիների և քաղաքացիական անձանց սպանության, ինչպես նաև նրանց նկատմամբ խոշտանգումների և անմարդկային վերաբերմունքի միջև անմիջական կապի մասին: Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից նման գործողությունները տեսագրվում են և տարածվում համացանցում՝ թիրախավորելով հենց հայկական լսարանը և պատճառելով հոգեկան տառապանքներ ու առաջացնելով տագնապ:

Այստեղ անհրաժեշտ է հատուկ ընդգծել, որ Արցախի՝ ադրբեջանական կողմի տիրապետության տակ անցած տարբեր շրջաններում բնակվող տարեց մարդիկ ցանկություն են հայտնել շարունակել բնակվել այնտեղ: Այդուամենայնիվ, հավաքագրվել են ապացույցներ, որ այդ մարդկանցից առնվազն երկուսին գլխատել են ողջ վիճակում, իսկ որոշներին ենթարկել են արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի՝ ներխուժելով իրենց տներ կամ բռնի ուժի գործադրմամբ դուրս հանելով նրանց այնտեղից: Արձանագրված դեպքերը փաստում են, որ նման պայմաններում ոչ միայն անհնարին է ադրբեջանական կողմի տիրապետության տակ գտնվող տարածքներում Արցախի էթնիկ հայերի կողմից իրենց սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի տիրապետումը, տնօրինումը և օգտագործումը, այլ նաև խիստ վտանգված է հենց այդ մարդկանց ֆիզիկական անվտանգությունը:

**Այսինքն, Ադրբեջանում պետության կողմից հովանավորվող և խրախուսվող հայատյացությունն անհնարին է դարձնում Արցախում էթնիկ հայերի և ադրբեջանցիների համատեղ բնակությունը: Ուստի, Արցախի՝ Ադրբեջանի տիրապետության տակ գտնվող հատվածներում անշարժ գույք ունեցող անձինք փաստացի չեն կարող իրացնել այդ գույքի նկատմամբ իրենց սեփականության իրավունքը:**

---

<sup>6</sup> Տե՛ս Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների «Ադրբեջանում կազմակերպված ատելության խոսքը և թշնամանքն էթնիկ հայերի նկատմամբ՝ որպես ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից էթնիկ հիմքով խոշտանգումների և անմարդկային վերաբերմունքի արմատական պատճառներ» վերտառությամբ համատեղ զեկույցը,  
<https://www.ombuds.am/images/files/2032f021fe81176414a649d588ad0e86.pdf>:

Տե՛ս Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի «Հայատյացությունն Ադրբեջանում. կազմակերպված ատելության խոսքն ու թշնամությունն ընդդեմ հայերի» հատուկ զեկույցը,  
<https://www.artsakhombuds.am/hy/document/570>:

Այս համատեքստում կարևոր է վկայակոչել նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ Ադրբեջանում հայատյացության, ինչպես նաև 1990 – 1994 թվականների արցախյան պատերազմի հետևանքով էթնիկ հայերի սեփականության իրավունքի ապահովման հետ կապված վճիռները: Մասնավորապես, «Մուկույջանը և Մինասյանն ընդդեմ Ադրբեջանի և Հունգարիայի» գործով<sup>7</sup> վճռում Դատարանն ընդգծել է, որ Ադրբեջանը վերաբերվել է Ռ.Ս.-ին կարծես անմեղ կամ սխալմամբ դատապարտված մարդու և տրամադրել է բազում խրախուսանքներ (աշխատավարձի վերադարձ, բնակարան, զինվորական կոչման բարձրացում), որոնք զուրկ են եղել որևէ իրավական հիմքից ներպետական օրենսդրությամբ: Հաշվի առնելով վերոգրյալը, ըստ էության, Ադրբեջանի գործողությունները շնորհել էին Ռ.Ս.-ին անպատժելիություն իր հայ զոհերի նկատմամբ կատարված հանցագործությունների համար: **Ռ.Ս.-ի պատվին կիրառված այս միջոցները**, որոնք հանգեցնում են նրա փաստացի անպատժելիության և զուգորդվում են ատելության հողի վրա նրա չափազանց դաժան ոճրագործության հերոսացմամբ, **ունեն ուղիղ կապ նրա զոհերի հայկական էթնիկ պատկանելության հետ և, այդպիսով, ունեցել են ռասայական դրդապատճառներ:**<sup>8</sup>

Ավելին, «Սարիբեկյանը և Բալյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործով<sup>9</sup> վճռում Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ դիմումատուի որդի Մանվել Սարիբեկյանի **մահը վրա է հասել խոշտանգման հետևանքով, որը հավանաբար կատարվել է Ռազմական ոստիկանության Բաքվի բաժնի ծառայողների կողմից**, որտեղ նա պահվում էր: Դատարանը չի ընդունել ադրբեջանական կողմի այն վարկածը, որ Մ. Սարիբեկյանը կախել է իրեն:<sup>10</sup>

Հարկ է ընդգծել, որ 2016 թվականի ապրիլի սկզբին Արցախում տեղի ունեցած ռազմական գործողությունների ընթացքում ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից հայկական կողմի զինծառայողների գլխատման, անդամահատման և ականջները կտրելու

---

<sup>7</sup> Էթնիկ հողի վրա գիշերով քնած ժամանակ հայազգի սպա Գուրգեն Մարգարյանի կացնի հարվածներով դաժան սպանությունը ադրբեջանցի Ռամիլ Սաֆարովի կողմից Բուդապեշտում անցկացվող ՆԱՏՈ-ի դասընթացի ժամանակ: Դատապարտվելուց 8 տարի անց Ռ. Սաֆարովը փոխանցվել էր Ադրբեջանին, որից անմիջապես հետո երկրի նախագահի մակարդակով արժանացել էր մեծարման և դրվատանքի:

<sup>8</sup> Տե՛ս «Մուկույջանը և Մինասյանն ընդդեմ Ադրբեջանի և Հունգարիայի» գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2020 թվականի մայիսի 26-ի վճիռը (գանգատ թիվ 17247/13), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202524>:

<sup>9</sup> Ադրբեջանի ռազմական ոստիկանության բաժնում ազգությամբ հայ Մանվել Սարիբեկյանի սպանության վերաբերյալ գործը:

<sup>10</sup> Տե՛ս «Սարիբեկյանը և Բալյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2020 թվականի հունվարի 30-ի վճիռը (գանգատ թիվ 35746/11), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200439>:



(որոշ դեպքերում գոհերը ողջ են եղել) դեպքերի վերաբերյալ գործերը քննվում են Եվրոպական դատարանում և գտնվում են վերջնական փուլում:<sup>11</sup>

Նշված դեպքերը վկայում են, որ Ադրբեջանի տիրապետության տակ գտնվող հայերի կյանքը և առողջությունը կարող է լինել իրական վտանգի տակ, պայմանավորված իրենց էթնիկ պատկանելությամբ: Սա իր հերթին անհրաժեշտ է դարձնում ձեռնարկել բոլոր քայլերը, որպեսզի բացառվեն դեպքերը, երբ էթնիկ հայերը հայտնվեն ադրբեջանցիների իրավազորության ներքո, կամ որևէ այլ կերպ վերջիններս ունենան հայեցողություն նրանց կյանքի, առողջության առումով:

Անդրադառնալով սեփականության իրավունքի ապահովման հետ կապված բուն խնդրին՝ հարկ է քննարկել նաև «Սարգսյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործի վերաբերյալ Եվրոպական դատարանի վճռում կատարված շեշտադրումները: Մասնավորապես, Արցախի Շահումյանի շրջանի Գյուլիստան գյուղի նախկին բնակիչ Մինաս Սարգսյանը 2006 թվականի օգոստոսի 11-ին հայց էր ներկայացրել իր տունը ավերելու եւ իրեն բռնի կերպով դուրս հանելու կապակցությամբ: Սարգսյանը նշել էր, որ այդ պահին իր տանը օտար մարդ է ապրում, ամենայն հավանականությամբ՝ ադրբեջանցի:

Սարգսյանն իր դիմումով բարձրացրել է գույքի տիրապետման և օգտագործման իրավունքի ոտնահարման, անձնական և ընտանեկան կյանքի իրավունքը ոտնահարելու, Ադրբեջանում հայկական գերեզմանների ոչնչացման և հայերին իրավական պաշտպանությունից զրկելու, ազգային եւ կրոնական պատկանելիության պատճառով հայերի դեմ խտրականություն դրսևորելու համար:

**Դատարանը վճռել է, որ խախտվել է սեփականության պաշտպանության իրավունքը, անձնական և ընտանեկան կյանքի հարգման իրավունքը, նաև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունքը:** Նախատեսվել է վնասի փոխհատուցում:<sup>12</sup>

---

<sup>11</sup> Տե՛ս Կ.Ս.-ն և Ն.Ա.-ն, ինչպես նաև 21 այլ դիմումատուներն ընդդեմ Ադրբեջանի գործերը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169755>,

«Բաղայանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159138>,

«Պետրոսյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172622>,

«Խոջոյանը և Վարդազարյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159139>,

«Խափլանյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169756>,

Ղազարյանը և Բայրամյանն ընդդեմ Ադրբեջանի գործը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204087>:

<sup>12</sup> Տե՛ս «Սարգսյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործով Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի 2015 թվականի հունիսի 16-ի վճիռը (գանգատ թիվ 40167/06), <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-155662>:

Ամփոփելով վկայակոչված փաստերը և համեմատելով դրանք ժամանակի ընթացքում տեղի ունեցած այլ դեպքերի հետ, որոնք քննարկման առարկա են դարձել և իրավական գնահատականի արժանացել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից, կարելի է ամփոփել, որ Արցախի՝ ադրբեջանական կողմի տիրապետության տակ անցած տարածքներում գտնվող անշարժ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունք ունեցող էթնիկ հայերը փաստացի չունեն և օբյեկտիվորեն չեն կարող ունենալ դրա տիրապետման, տնօրինման և օգտագործման հնարավորություն: Ավելին, ֆիզիկապես այնտեղ գտնվելու դեպքում նրանց կյանքն ու առողջությունը կհայտնվի իրական վտանգի տակ:

**Ստեղծված պայմաններում խնդրի լուծման համար մեծ է հայկական կողմի պետական մարմինների դերը: Ստացվում է, որ Արցախից տեղահանված որոշ մարդիկ նույնիսկ ապագայում հնարավորություն չեն ունենալու բնակվել այն տներում, որոնք գտնվում են ադրբեջանական կողմի տիրապետության տակ: Այսինքն, այդ անձանց անհրաժեշտ է ապահովել մշտական ապաստանով կամ ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ, որպեսզի նրանք իրենց համար դա ապահովեն:**

«Կողմից սոցիալական աջակցության տրամադրման շրջանակում ֆինանսական օգնություն է տրամադրվում այն անձանց, ովքեր զրկվել են իրենց տնից, քանի որ այն գտնվում է Ադրբեջանի տիրապետության տակ գտնվող հատվածում: Նշվածի վերաբերյալ մանրամասն անդրադարձ է կատարվել սույն բաժնի «Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց սոցիալական ապահովության իրավունքի ապահովումը և սոցիալական աջակցության տրամադրումը» գլխում: